

ԱԶԳԻԱԿ

ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ

ԼԻԶՊՈՆԻ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԵԱՆ 35-ԱՄԵԱԿ

ՈՒՐԲԱԾ, 27 ՅՈՒԼԻՍ 2018

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ԻՐԱԶԵԿԵՆ, ՀԱՆՐԱՀՈՉԱԿԵՆ

Լռութեան պատի քանդումը իրականացուցած հայկական ուժական պայքարի եղելոյթը, Էութիւնը, այդ ուղղութեամբ գործած կազմակերպութիւններու տարբերութիւնները, արդիւնքները, պայքարի բարոյական բաղադրիչներու ծալքերը, յեղափոխական աւանդներու վերադարձի որոշման հրամայականին տուն տուող պատճառները, օրուան քաղաքական պայմանները, ընտրուած թիրախային միջավայրերու եւ անձերու հետ կապուած անհրաժեշտ մանրամասնութիւնները: Տակաւին գործողութեան առընթեր ստանձնումի եւ անոր ընկերակցող պահանջներու ազգային-քաղաքական բնոյթը, ձերբակալուած եւ քաղաքական բանտարկեալ դարձած նորօրեայ թեւիկրեաններու դատավարութիւններուն ընթացքին հնչած ազատատենչութիւնը կամ առհասարակ դատավարութիւնները Յայ դատի քարոզչութեան կարելոր առիթի վերածելու բնածին-ուսումնասիրուած մօտեցումները: Կարելի է նման դիտարկումներու շարքը երկարել՝ հասնելու համար այդ բոլորին թողած ազդեցութեան՝ ո՛չ միայն միջազգային հանրային կարծիքին, այլ նաեւ ներազգային զարթօնքի ալեկոծման եւ երկարատեւ հետեւանքային իրավիճակներուն վրայ:

Այս բոլոր գործողութիւններու շարքին կ'առանձնանայ Լիզպոնը՝ իբրեւ զոհաբերութեան գերագոյն օրինակ, իբրեւ ինքնանուիրաբերումի անգերազանցելի փաստ, իբրեւ իրերայաջորդ սերունդներու վրայ երկարող դաստիարակութեան իւրայատուկ եւ եզակի սխրագործութիւն:

Այս բոլորի մանրամասն իրազեկումն է, որ կը յանգեցնէ ընդհանրացման կարգով կայացած կարծրատիպերու քանդումին: Այդ ժամանակաշրջանի զինեալ պայքարը մէկ դասակարգումի տակ առնելով գաղափարաբարոյական իւրայատկութիւնները համահարթեցնելով՝ ոչ առարկայական արժեւորումներու եւ գնահատականներու կը յանգինք:

Քարոզչաքաղաքական ներկայացումները այս բոլորին մէկ ընդհանրացումով, ո՛չ միայն տեղ- տեղ չեն սահմանազատեր կոյր ահաբեկչութիւնը ազգային ազատագրական պայքարէն, ո՛չ միայն չեն տարանջատեր ոչ թուրք , անզէն զոհեր խլող գործողութիւնն ու թուրք պետութեան ներկայացուցիչը յստակ թիրախի վերածած բարոյական կռուելածէն, ո՛չ միայն չեն նկատեր տարբեր կազմակերպութիւններու պահանջազրերու բովանդակային-գաղափարախօսական էական տարբերութիւնները, այլ նաեւ Լիզպոնը իբրեւ անգերազանցելի, անտեղիտալի ինքնանուիրումի եզակի օրինակ կը դասեն մէկ ընդհանրացուած պիտակի տակ:

Քաղաքականացուած մօտեցումը իր գործը կը կատարէ եւ կը հնձէ ընդհանրացումի արդիւնքը կամ աւելի ճիշդը կը յառաջացնէ որոշ դէպքեր ուճացնելով, այլ գործողութիւններ մանրացնելով միեւնոյն կարծրատիպային պիտակաւորումի ալիքը:

Խնդիրը, կարելոր այդ ժամանակահատուածի ճիշդ իրազեկումն է, վերը նշուած բոլոր ծալքերուն առարկայական գնահատական տալու համար կարելոր աշխատասիրութիւններու մեկնարկելն ու ապա իբրեւ անմիջական շարունակութիւն անոնց հանրահռչակումը, զանգուածայ-

նացումը: Առանց այդ կարելոր աշխատանքին, որեւէ պահու ականատես կ'ըլլանք թիւր մեկնաբանութիւններու, անտեղեակութեան պատճառով Լիզպոնի հերոսներու արարքն ու յիշատակը յաւերժացնող որեւէ նախաձեռնութեան նկատմամբ տարբեր տեսակի ընդդիմութիւններու:

Ուրեմն իրազեկել՝ յեղափոխական աւանդներու վերադարձի որոշումին ընդառաջ ծայր առած ուժական պայքարի ետին կանգնած բարոյական արժեհամակարգի տարբեր ծալքերը եւ հանրահռչակել այդ պայքարի բարձրակետը հանդիսացած լիզպոնեան խոյանքն ու անգերազանցելի ինքնանուիրումի հնչեղութեան համահայկականութիւնը:

**ԼԻԶՊՈՆԻ ՀԵՐՈՍԱԿԱՆ ԱՐԱՐՔԻՆ
35-ԱՄԵԱԿԻՆ ԱՌԻԹՈՎ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒՈՂ
«ԱԶԳԻԱԿ»-Ի ՅԱԻԵԼՈՒԱԾԸ ԿԸ ՀՈՎԱՆԱԻՈՐԷ
ՏԻԱՐ ԺՈՐԺ ՊՈՒԶԻՔԵԱՆ**

ԼԻԶՊՈՆԻ ՀԻՆԳ ՀԵՐՈՄՆԵՐԸ՝ ՀԱՅ ԴԱՏԻ ՊԱՀԱՆՁԱՏԻՐՈՒԹԵԱՆ ԱՆԺԱՄԱՆՑԵԼԻ ՊԱՏԳԱՄԸ

Ժամանակակից հայոց պատմության մեջ Հայ դատի եւ ազգային-ազատագրական պայքարի գաղափարները կը շաղախուին իրարու հետ եւ իբրեւ երկուորեակներ՝ կը սլանան զուգահեռաբար: Այս գործընթացին միակ պատճառը այն է, որ Հայ դատի հասկացողութիւնը, ընդհանուր առումով եւ յատկապէս՝ հողային պահանջի հարցով, տակաւին կը մնայ անլոյծ:

Վերոնշեալ մեկնակետէն ելլելով է, որ 35 տարի առաջ, 27 յուլիս 1983-ին, աշխարհի հեռաւոր քաղաքներէն Փորթուգալի մայրաքաղաք Լիզպոնի մէջ «Հայ յեղափոխական բանակ»-ի հինգ արհասիրտ երիտասարդներ իրենց ազգային պարտականութիւնը կատարեցին անձնագր-հուղարկմամբ:

Անոնք հայրենի հողէն հեռու, հայրենիքի սիրոյն նահատակուեցան՝ կեանքն ու մահը խառնելով իրարու, մոռցան ընկեր, մոռցան հանգիստ, նոյնիսկ մոռցան ընտանիք ու սրբազան խենթութեամբ ապրեցան ու ապրում դարձուցին իրենց գերագոյն զոհաբերութիւնը: Գերագոյն զոհաբերութեան հեռաւոր նպատակը, սակայն, Արեւմտահայաստանի ազատագրումն էր:

Հետեւեալը այսօր տօնն է Լիզպոնի հերոսներուն, Հայ դատի նուիրեալներուն, հայ ազգային քաղաքականութեան ճամբուն վրայ իրենց կեանքը զոհաբերած մարտիկներուն:

Այսօր նաեւ օրն է սթափումի, ինքնագիտակցութեան եւ կամքի վերահաստատման՝ ի խնդիր հայու վայել արժանապատիւ կեցուածքներու եւ գաղափարներու մարմնաւորող նախաձեռնութիւններու:

Համեստ ընտանիքէ ծնած, ազգային ոգիով սնանած, հայրենիքի կարօտով մեծցած, նախնիներու արիւնով շաղախուած եւ սիրագործ նախահայրերու ջախը առած իրենց ձեռքին՝ ճամբայ ելան անվերադարձ:

Անոնք հինգ պողպատեայ սրտեր էին, Արամազդի եւ Վահագնի յաջորդող նոր աստուածներն էին, վճռական, աննկուն կամքով, համեստ եւ նուիրեալ, ազգը ամեն բանէ վեր գերադասելով, «Վերքերով լի» ֆետայիներն էին՝ Սարգիսը, Սիմոնը, Սեդրակը, Վաչէն եւ Արան:

Լիզպոնէն լսուեցաւ հայկական պահանջատիրութեան ձայնը, որ այս անգամ բոլորովին նոր ձեւով կը հարուածէր թուրք դիւանագիտութիւնը՝ փորձելով գրաւել թրքական դեսպանատունը եւ սպառնալ պայթեցնել շէնքը՝ սեփական պահանջներու անտեսումի պարագային:

Ահա թէ ինչպէ՛ս Լիզպոնը շարժառիթ մըն էր հայութեան համար, յեղափոխական հիմնական ելակետի խամրութիւնը հերքելու եւ ազգու միջոցառումներու դիմելու՝ իր որոշումին շարունակութեան իմաստով:

Լիզպոնը հայկական պայքարը հրահրելու կրակն էր, որ յաջողեցաւ զգաստացնել այն հայերը, որոնք խուլ ու համր կը ձեւանային ի լուր հայկական ցաւերուն:

Տակաւին, Լիզպոնը իւրայատուկ դաս մըն էր յեղափոխութիւն կեդ-ծողներուն եւ գրաւականը՝ հայ յեղափոխութեան կորովին ու յեղափոխական ձեռնարկներու անվերապահ համակարգին:

Աւելորդ է ընդգծել այնտեղ հայկական գերագոյն անձնագր-հուղարկման յստակ բնոյթը:

Քարոզչական իր նպատակադրումով Լիզպոնի գործունեութիւնը ծառայեց ճնշուած դատը միջազգային ընտանիքին ծանօթացնելու եւ անոր մղեց մեզի համար նպաստաւոր դիրքորոշումներ ունենալու այդ ամենու-թեամբ:

Լիզպոնի գործողութիւնը, իբրեւ ամբողջութիւն՝ թե՛ ոճի, թե՛ թիրախի ընտրութեան մէջ, դասուեցաւ ազգային ազատագրական պայքարի ծառայող **աքթերու** կարգին:

Հայոց պատմութեան բովէն անցած զոհաբերումի այս արարքը նուիրագործողներու հոգիներուն մէջ անկասկած առկայ էին Հայաստան աշխարհը իրենց արեամբ ոռոգած բոլոր հերոսները անխտիր, առկայ էին ազատութեան տեսլականը իրենց աչքերուն՝ բանտային խուցերուն մէջ հիւժող թեկիւրեաններու արգելափակեալ ժառանգորդները բոլոր. առկայ էր իրաւագուրկ ժողովուրդին տառապանքը, առկայ էր մանաւանդ ամեն գնով թուրքը սարսափեցնելու հաստատ վճռականութիւնն ու վերադարձ չճանչցող որոշումը:

Ճիշդ է, որ այս արարքը գիտութեան իմաստով մեծ հարուած մը չէր թուրք պետութեան համար, սակայն անիկա բողոքի արտայայտութիւն էր՝ ուղղուած հայ ժողովուրդի 1,5 միլիոն նահատակներուն արիւնը խմած, իր երկրէն տեղահանած, հայապատկան հողերու գրաւած եւ այս իրողութիւնները ուրացող թուրք պետութեան դէմ:

Յիշենք, որ ասկէ 35 տարի առաջ, Լիզպոնի հինգ նահատակներու վերածնունդի արարքին առիթով, արեւմտեան մամուլի մէկ անդամը կը գրէր «Հայկական հարցը պալար կապած, ազգայնական գրկումներու որեւէ մէկէն նուազ հաւանականութիւնը ունի լուծուելու մօտիկ ապագային»:

Հոգեբանական նենգ խաղը դարձեալ կը խաղցուի. սակայն Լիզպոնի հինգ անձնուրացները քաջ գիտէին, որ Հայ դատը մէկ օրէն միւսը չի լուծուիր: Երկար է պայքարի մեր ճամբան, բայց նոյնքան երկար է մեր կամքի դիմադրականութիւնը. որքան անցնի ժամանակը, այնքան ամրապինդ կը դառնայ մեր պայքարի բազուկը:

Ճիշդ է, որ մենք տակաւի հարուածներ կրեցինք, կորսնցուցինք մեր լաւագոյն տղոցմէն շատերը, սակայն երբեք չվիատեցանք: Այլապէս, ինչո՞ւ կը մղենք մեր պայքարը, եթէ նուազագոյն պարտութիւն կամ հարուած մեզ պիտի ընկրկեցնէ եւ նահանջի մատնէ:

Լիզպոնի տղաքը յաղթականներ են, ու յաղթանակ տանողը միայն փառքի ու միայն պանծացումի արժանի է:

Գերագոյն զոհաբերութեան կամուրջէն անդին անցնելով՝ անոնք հայ յեղափոխութեան աւանդներու վերադարձի ճամբան բացին մեր առջեւ, որովհետեւ հաւատացած էինք, ինչպէս կ'ըսէր Սազոն, «Յեղափոխութեան ճամբով քայլ մը առաջ երթալու» կարգախօսին:

Իմացեալ մահով դէպի անմահութիւն սլանալու ամբողջ ուժականութիւնը կը խտանայ Արայի հետեւեալ խօսքին մէջ. «Ազատութեան գետինը ծարաւ է հայու արիւնին: Այդ արիւնով է, որ պայքարի դաշտը պիտի ամրանայ եւ թրծուի, այդ արիւնն է, որ պիտի ծաղկեցնէ հայութեան պայծառ ապագան»:

Լիզպոնի տղոց արարքի տասնամեայ հանգրուանը կը դառնար ուժական պահանջատիրութեան գերագոյն զոհաբերութեան պատկեր: Հայ դատը, հայասպանութեան իր մասնակի առաջադրանքով, կը բռնէր միջազգայնացման ուղին: Կը քանդուէր Հայ դատի շուրջ հիւսուած լռութեան պատը, եւ հայ ժողովուրդը վերստին կը դառնար պայքարող ժողովուրդ:

Այս գործողութիւնը հայ երիտասարդութեան քաղաքականացման գերագոյն արտայայտութիւնն էր եւ միաժամանակ՝ անոր յեղափոխականացման շոշափելի ապացոյցը:

Եւ այդ գործողութեան թելադրականութիւնը ամէն աւելի ուժգին է այս օրերուն, երբ անգամ մը եւս պետք է շեշտել մեր դատի անժամանցելիութիւնը, մեր նպատակներուն ու պահանջատիրութեան արդարացիութիւնը, հայ երիտասարդութեան անսակարկ յանձնառութեան եւ գերագոյն զոհաբերութեան պատրաստակամութեան անհրաժեշտութիւնը:

Այսօր միջազգային հանրային կարծիքը թերեւս մոռցած է Լիզպոնի արարքը, բայց հիմնական երկու ուժեր չեն մոռցած եւ երբեք չեն կրնար մոռնալ Լիզպոնը, այնքան ատեն որ չէ լուծուած Յայ դատը, եւ հայ ժողովուրդը չէ տիրացած իր բոլոր իրաւունքներուն:

Առաջինը՝ հայ ժողովուրդը, որ չի կրնար մոռնալ Լիզպոնը եւ Լիզպոնի տղաքը, որովհետեւ անոնք հայ ժողովուրդը դրին նոր անկիւնադարձի մը առջեւ: Լիզպոնի տղաքը ո՛չ միայն վերահաստատեցին հայ ժողովուրդին ազգային արժանապատուութիւնը, այլեւ անոր առջեւ բացին ճամբայ մը, որ սկիզբ կ'առնէ յարատեւ կռիւի թելադրանքէն եւ կ'անցնի բիրտ ուժը յատկանշող քաղաքական իրապաշտութենէն:

Երկրորդը՝ թուրքը, երբեք պիտի չմոռնայ Լիզպոնը, որովհետեւ այդ արարքով ան դեմ յանդիման գտնուեցաւ ժողովուրդի մը, որուն գաղափարապաշտ գաւակները չեն վախնար սպառնալիքներէն, չեն ընկրկիր սադրանքներու առջեւ եւ, մանաւանդ, գիտեն մեռնիլ իրենց իրաւունքներուն համար:

Այս խոր համոզումով եւ հաւատքով ճամբայ ելած էին Լիզպոնի հինգ անձնուէր քաջերը, որոնք անսացին յեղափոխական կուռ տրամաբանութեան եւ Նիկոլ Դումանի բառերով շեշտուած՝ շեշտակի նայեցան մեզմէ զինուորապետ հազարապատիկ անգամ ուժեղ թշնամիին՝ թուրք պետութեան աչքերուն, անոր երեւակայութիւնը գրգռելով: Լիզպոնի անձնագոհութեան արարքը կը խտացնէ Դումանի պատգամը:

Ուրեմն թուրքը պիտի չմոռնայ Լիզպոնը, որովհետեւ հայ երիտասարդութեան մարտունակ այս արարքը յաջողեցաւ զայն դնել ամբաստանեալի աթոռին վրայ:

Յետեւաբար Յեղասպանութեան ճանաչումն ու մեր անտեսուած իրաւունքներուն Դատը գիտականօրէն որեւէ մեկնաբանութեան չի կարօտիր, այլ անկեղ անվիճելի է ու յստակ: Մնացեալը քաղաքական ու այլեւայլ հաշիւներու հարց է ու կը կարօտի մեր յարածուն ու անվիատ աշխատանքին, նոյն գործը աւելի ու աւելի ուժեղ թափով ու ժամանակակից աշխարհի պահանջած միջոցներով հետապնդող սերունդներու, որովհետեւ, թեկիւրեանական տրամաբանութեամբ, աշխատանքը վերականգնող սերունդի կարգ մը ներկայացուցիչներու արդէն իսկ պատմութեան անցած են ու ջահը փոխանցած՝ իրենց յաջորդներուն, յաճախ պատմութեան անցնելէ առաջ իսկ հրճուանք ու բաւարարութիւն զգալով նորերուն արձանագրած յառաջդիմութեանց ի տես:

Այդ ջահը այսօր կը մնայ բոցավառ, իսկ անոր բոցավառումը հզօրացընելու համար նոր վառելանիւթ բերողները հազուագիտ չեն: Այսօր եւս մենք կը շարունակենք աշխարհին յիշեցնել, որ մենք տերն ենք մեր իրաւունքներուն, զանոնք կը դաւանինք անսակարկօրէն ու վճռած ենք Սասունի, Վանի, Պերլինի, մայիսեան հերոսամարտի՝ Արարատեան դաշտի եւ Լիզպոնի մէջ սկսած մեր արդարահատոյց պայքարը շարունակել անսահանջ երթով:

Յայ դատի ցուցական այս գործունեութեան յաջորդեց բոլորիս ծանօթ Արցախի ազատագրական պայքարը, եւ հայութեան կեանքը հարստացաւ հաւատքով ու գործով: Ազգը առաջնորդող դեմքերու շարքին աւելցան նոր հերոսներ, որոնք իրենց գաղափարի աւիշը ստացան Յայ դատի նուիրեալներէն:

Այսուամենայնիւ, յաղթանակի եւ զգլխիչ խանդավառութեան օրերուն յաջորդեցին այլ վիճակներ:

Կ'ապրինք որոշ տեղատուութեան ժամանակաշրջան: Յայաստանի քաղաքական, ընկերային եւ տնտեսական վերիվայրումներն ու խնդիրները, որակագրկող արտագաղթը, Արցախի շուրջ բանեցուած ճնշումները եւ հաշտութեան անուան տակ Թուրքիոյ լարած դաւերը, ինչպէս նաեւ սփիւռքի մէջ որոշ ընկրկումները եւ չարամիտներու դաւերը մտահոգիչ երեւոյթներ են եւ կը դժուարացնեն հայ ազգային քաղաքականութեան հետեւողական եւ արդիւնաւետ կիրարկումը:

Չկայ՝ այլ ճշմարիտ երգ, քան՝ Լիզպոնի հինգին գաղափարի կանչը, բարոյական կեցուածքը եւ անանձնական գործը:

Իրենց անսակարկ եւ ամբողջական զոհաբերութեան սերմերը նետեցին անոնք՝ ներկային ու գալիքին ծոցը, տուին իրենց գերագոյնը եւ անցան:

Լիզպոնի հինգ ուժանակներու հերոսական արարքը պահանջատիր-

ութեան ներշնչարան էր անցնող 35 տարիներուն, ներշնչարան է նաեւ գալիք բոլոր սերունդներուն համար, որովհետեւ մեր սեփական հողը այժմու Յայաստանն ու Արցախը չէ միայն, այլ կան նաեւ՝ Նախիջեւանը, Ջաւախքը, Կարսն ու Տիգրանակերտը, Վանն ու Մուշը ու դեռ 1,5 միլիոն սրբադասուած անմեղներուն արիւնը:

Լիզպոնի հինգ սխրագործներու շիրիմները, որոնք կը հանգչին Պէրուրի Ազգ. գերեզմանատան մէջ, արդէն իսկ հայ ժողովուրդին համար ուխտավայրի վերածուած են:

Սակայն համայն հայութեան պարտականութիւնն է ու մանաւանդ՝ հայոց պետականութեան, որ իր հերոս գաւակներուն աճիւնները փոխադրէ հայրենիք եւ զանոնք միախառնէ Եռաբլուրի տարածքին հայ բազում նահատակներու արիւնով ոռոգուած Յայաստանի հողին հետ:

Քանի որ անոնք նահատակուած են հայրենիքի համար, կը հանգչին միայն այն ատեն, երբ իրենց աճիւնները կը ներծծուին միայն հայրենի հողին մէջ:

Մեր ականջին մէջն է տակաւին հայրենի հողի տեսլականով առաջնորդուելու Վաչէին նշանաբանը՝ «Աչքերնիս թող ըլլայ դէպի Յայաստան»: Այս պատգամը ինքնին բաւարար է երկու իմաստով. առաջինը՝ յարատեւ պայքարի գաղափարախօսութիւնը, իսկ երկրորդը՝ ազգեր կը գոյատեւեն մայրենի հողին վրայ, իսկ հայրենիքներ կ'ապրին բացառաբար հայրենապաշտ սերունդներու անմնացող նուիրումով. եւ քանի որ Լիզպոնի տղաքը այդ գերագանց զոհողութեան վկաներն են, ուրեմն պարտաւոր ենք անոնց աճիւնները տեղադրել հոն, ուր սխրագործներու բոյնն է, հերոսներու հանգստարանը, հայ ժողովուրդի պատմութեան եւ փառքի ու պանծացումի բուրաստան Եռաբլուրին մէջ:

Լիզպոնի պատգամը բազմազան է եւ՝ շեշտադրուած: Անոր պատգամը ուղղուած է զանազան կողմերու՝ սկսելով հայ ժողովուրդէն, հասնելով մինչեւ թշնամի թուրք պետութեան:

Լիզպոնը գաղափարախօսութեան մը պատգամն է ամէն ինչէ առաջ: Լիզպոնը ընկերասիրութիւն է, կամք է, կարգապահութիւն է, պատասխան է, հաւատք է, յուշարար է... Վերջապէս, Լիզպոնը Յայ դատի պահանջատիրութեան անժամանցելի պատգամ է:

Տարեթիւերը, հերոսներն ու աշխարհագրական միջավայրերը կրնան փոխուիլ, սակայն անսահանջ եւ ամբողջական պայքարի յանձնառութիւնը կը մնայ միեւնոյնը, մինչեւ այն ատեն որ մեր գոյութեան երաշխիքը կը հանդիսանան անոնք:

Յայ երիտասարդութիւնը ուխտած էր երէկ, կ'ուխտէ նաեւ այսօր, որ ի գին ամէն զրկանքի ու դժուարութեան՝ պատրաստ է զոհուելու իր ժողովուրդի գերագոյն շահին եւ ինքնապաշտպանութեան համար, որ՝ հայրենիքը չէ հրաժարած եւ չի կրնար հրաժարիլ իր արդար Դատէն, ան կու գայ ըսելու, որ ազգը միշտ ալ երիտասարդ պիտի մնայ՝ իր պատմութեան ակօսը պահելով երիտասարդ, որովհետեւ.

Քրիստափորը վերածնեցաւ Սագոյով եւ Սագոն՝ Միերով
Նիկոլ Դումանը՝ Վաչէով, իսկ Վաչէն՝ Շահէնով
Բաբգէն Սիւնին՝ Սեդրակով ու Սեդրակը՝ Վիգէնով
Դրոն՝ Սիմոնով ու Սիմոնը՝ Պետոյով
Աբրահամ Աշճեանը՝ Արայով եւ Արան՝ Ռաֆֆի Պէպքճեանով...

35 ՏԱՐԻՆԵՐՈՒ ՀԵՌԱԲՈՐՈՒԹԵՆԷՆ ԵԿՈՂ ՊԱՏԳԱՄ՝ ՔԱՆԴԵԼՈՒ ԱԶԳԻՆ ՃԱԿԱՏԱԳԻՐԸ ԽԵՂՈՂ ԼՌՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏԵՐԸ

Ժամանակակից հայոց պատմության մեջ 35 տարի առաջ տեղի ունեցած Լիզպոնի գործողությունը կը յատկանշուի իր խորհրդանշականությամբ: Անկա պահանջատեր, իրապես իր դատին նկատմամբ յանձնառու, յեղափոխականացած, քաղաքական բարձր գիտակցության տեր երիտասարդ սերունդի մը մարտականության կատարեալ խորհրդանշան է: Խորհրդանշան է այն բանին, թէ այդ սերունդը իր անանձնականությամբ մինչեւ ո՛ր կրնար հասնիլ ազգային հաւաքական տեսլականներ հետապնդելու առումով: Լիզպոնի հինգ տղաքը իրենց առջեւ դրած էին միայն նպատակը, գաղափարը, եւ այդ գաղափարին միս ու մարմին ստանալուն համար անոնք պատրաստ էին զոհելու ամեն ինչ, նոյնիսկ իրենց ամենէն թանկագին բանը, որ կեանքն է: Եապես եւ խորապես աննիւթականացած սերունդ մը, որ մինչեւ հիմա ալ հայ յանձնառու երիտասարդության որոշակի խաւի մը մօտ կը ներկայանայ իբրեւ տիպար օրինակ՝ գերագոյն անանձնական զոհաբերության միջոցով ազգային-քաղաքական նպատակներու հետապնդման իմաստով: Եւ ասիկա՝ հակառակ ներկայիս օրէ-օր աւելի տիրական դարձող գռեհիկ նիւթապաշտության եւ աշխարհաքաղաքացիականության հովերուն:

Ուրեմն, Լիզպոնի հինգ տղոց մտածողության եւ արարքին յատկանշականութիւնը իրենց այդ մաքրամաքուր քաղաքական **ռոմանթիզմ**ին, իտեալական յեղափոխականության մէջ է: Իրենք ամեն օր խորութեամբ կ'ապրէին սփիւռքի մաշեցնող իրականութիւնը, մանաւանդ Լիբանանի մէջ ապրելու բերումով յաճախ ականատես կ'ըլլային այն օրերու՝ անհեթեթութեան հասնող պատերազմական իրադրութեան, երիտասարդական խանդավառութեան բերումով կ'ուզէին գործնական բան մը ընել Յայ դատի եւ հայութեան ազգային իրաւունքներու կեցած անկը տեղէն շարժելու համար: Նախքան գործողութիւնը նկարահանուած իրենց նշանաւոր տեսանիւթին մէջ անոնք յստակ պատգամներ կը հասցնեն 35 տարի առաջ ալ մանաւանդ երիտասարդության շրջանակներուն մէջ զոյութիւն ունեցած նիւթապաշտական ձգտումներուն գծով, կը զուշացնեն երիտասարդութիւնը վայելքներու, զուարճանքներու ետեւէն երթալէ եւ իրենց պարզ խօսելաձեւով իւրաքանչիւր հայ մարդու հայեացք-

ները կը սեւեռեն Թուրքիոյ կողմէ բռնախլուած Յայկական լեռնաշխարհին վրայ:

Կրօնական, խորհրդապաշտական երեւոյթ կայ Լիզպոնի հինգին խօսքին եւ արարքին մէջ: Այդ խօսքին եւ արարքին ազդեցութիւնը չի սահմանափակուիր միայն այդ ժամանակաշրջանով: Անոնց փոխանցած ամեն մէկ պատգամը այսօր ալ անժամանցելի կը մնայ՝ շարունակելու համար մեր պայքարը Թուրքիոյ ազգայնամոլ եւ յետադիմական պետութեան դէմ, մեր պատմական իրաւունքներուն ձեռքբերման համար: Անոնց պատգամը անժամանցելի կը մնայ մանաւանդ անանձնական մղումով գաղափարը, նպատակը հետապնդելու, ժամանակակից նիւթապաշտական մօտեցումներէն հեռու մնալու իմաստով:

Յետապնդման մարտավարական մօտեցումները փոխուած են, բայց հակառակ անոր որ ներկայիս ուժական պայքարի մասին խօսք չկայ, այսուհանդերձ Լիզպոնի տղաքը մեզի կը պատգամեն, որ նոյնքան հաւատքով, նոյնքան անանձնականությամբ եւ աննիւթականությամբ

տանինք Յայ դատի ժամանակակից պայքարը՝ նոր մօտեցումներով եւ արդիական մտածելակերպով: Լիզպոնի հինգը Յայ դատի սուրբերն են: Անոնց մտածողութեան մէջ Յայ դատը չի սահմանափակուիր միայն Յայոց ցեղասպանության ճանաչումով եւ հատուցումով, այլ կ'անցնի այդ հասկացողութիւնը՝ վերածուելու համար հաւատոյ հանգանակի, աշխարհասփիւռ հայ ազգը համախմբելու իր հայրենիքին մէջ, իր լիիրաւօրէն ազատ կեանքը ապրելու համար՝ հեռու սփիւռքի ուժացնող, ազգայնօրէն մաշեցնող պայմաններէն:

Լիզպոնի հինգը եւ Յայ դատի ուժական պայքարի այդ ամբողջ սերունդը քանդեցին ամբողջ ազգի մը ճակատագիրը խեղած լռութեան պատը: Պէ՛տք է շարունակել անոնց ճամբան՝ իրապես հասնելու համար անոնց մեծ երազի իրագործման: Եւ անոնց մեծ երազը ուրիշ բան չէ, եթէ ոչ ամբողջացած հայրենիքի մէջ հայութեան ազատ եւ բարգաւաճ, ուրախ ապրիլը: Անոնց համար գերագոյն ուրախութիւնն ու վայելքը այդ էր...

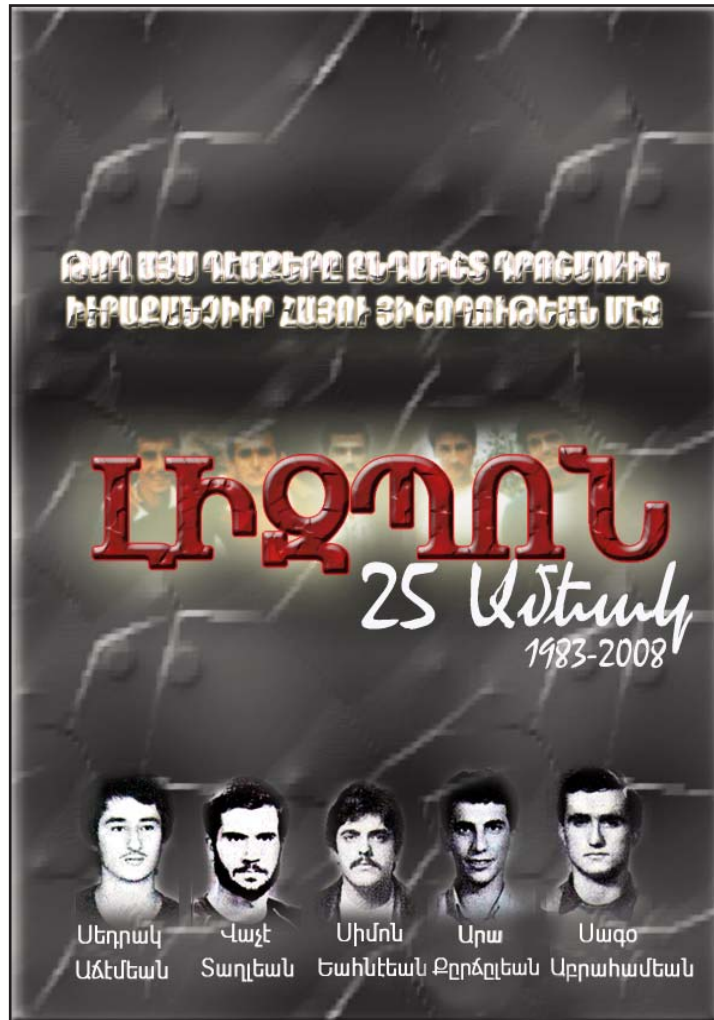
ԼԻԶՊՈՆԵՆ ՊԵՅՐՈՒԹ, ՊԵՅՐՈՒԹԵՆ ԵՌԱԲԼՈՒՐ

Կը յիշեմ, որ երբ տակաւին Նոր անդամակցած էի ԼԵՄ-ի «Ռազմիկ» պաշտօնաթերթի յանձնախումբին, մեզմէ պահանջուեցաւ Լիզպոնի 5 ընկերներուն նահատակութեան 25-ամեակին առիթով բացառիկ թիւ մը հրատարակել: Զագիւ քանի մը ամիս եղած էր յանձնախումբին կազմութեան, շատերս անփորձ էինք, սակայն բոլորս ալ անմիջապէս գործի անցանք եւ սկսանք հետազօտութեան՝ արխիւային նիւթեր հաւաքելով եւ հարցազրոյցներ կատարելով Լիզպոնի տղոց ընտանիքներուն հետ:

Հարցազրոյցներուն մասնակցիլը ինծի համար ամենէն դժուար գործերէն մէկն էր: Թերեւս զգացական կը մօտենայի հարցերուն: Հարցումները պատրաստած էինք, սակայն քաջութիւնը չունէի հարցնելու եւ աչքով նշաններ կ'ընէի ընկերներու, որ իրենք վարէին հարցազրոյցը, եւ ետքը կը միանայի քանի մը հարցումներով: Յանձնախումբի անդամներէն Յարութ Աքոտեանը միացաւ ինծի՝ այցելելու նահատակ Սեդրակ Աճեմեանի հօրը՝ Օննիկին խանութը, որպէսզի իրեն հետ հարցազրոյց մը կատարենք:

«Ամմօ՛ Օննիկ, լա՛ւ էք», հարցուցի, «Այո՛» ըսաւ եւ մեզ ընդունեց ներս: Բաւական խօսեցանք Սեդրակին մասին, վերջաւորութեան հարցուցի՝ «Կը զղջա՞ք». նայեցաւ մեզի եւ խորունկ շունչ մը առնելով՝ ըսաւ. «Ո՛չ, Սեդրակը կատարեց իր ազգային պարտքը, կը զղջամ միայն այն ատեն, երբ Սեդրակին եւ մնացեալ տղոց զոհողութիւնը պարապի երթայ, երբ մոռնան տղաս, երբ մոռնան մեր Դատը...»: Մինչեւ ԼԵՄ-ի կեդրոնը հասնիլը այս նախադասութիւնը միտքիս մէջ կը կրկնուէր:

Ժողովին ժամանակ սկսանք արծարծել այն նիւթը, որ արդէօք ժամանակն է, որ Լիզպոնի տղոց աճիւնները փոխադրուին Հայաստան եւ

ամփոփուին Եռաբլուրի մէջ: Սակայն այս գծով տարակարծութիւն կար, յանձնախումբը բաժնուած էր երկու մասի, խումբ մը կողմակից էր, եւ խումբ մը կը շեշտէր, որ Լիզպոնի տղոց աճիւնները պէտք է մնան Պուրճ Համուտ՝ սփիւռքի մայրաքաղաքը, ԼԵՄ-ականներուն սրտին մօտ: Եւ այսպէս, երկու կարծիքներն ալ հրատարակուեցան «Ռազմիկ» պաշտօնաթերթին մէջ, եւ ալ ներածական մը գրեցի՝ «Ամմահներուն ճանապարհը դէպի ո՛ր» խորագիրով: Այդ ներածականին մէջ յայտնեցի միջին կարծիք մը՝ նշելով, որ աճիւններէն մաս մը պէտք է մնայ Պուրճ Համուտի Ազգային գերեզմանատունը, իսկ միւս մասը փոխադրուի Եռաբլուր, ուր կը հանգչին հայ ազգի հերոսները:

10 տարիներ անցան այդ թուականէն, եւ երբ դարձեալ կը կարդամ յօդուածս, կը տեսնեմ, թէ որքա՛ն բաներ փոխուեցան Լիբանանի եւ Հայաստանի մէջ. «Ամմօ Օննիկ»-ին նախադասութիւնը տակաւին դրոշմուած կը մնայ միտքիս մէջ, սակայն այս անգամ աւելի մտահոգ եմ եւ մտքերու ալեկոծումի վիճակի մէջ, բայց՝ ոչ յոռետես: 10 տարիներ անցան, համաշխարհայնացումը փոխեց ներկայ երիտասարդին տրամաբանութիւնը, շատերը շեղեցան եւ պիտի չեղին, սակայն շատ քիչերը կայուն մնացին այն բոլոր փոթորիկներուն առջեւ, որոնք կը թուլացնեն երիտասարդութիւնը, կը հարւածեն անոր ազգային արժէքները, եւ ամենէն կարելորդը՝ կը թունաւորեն անոր գաղափարախօսութիւնը: Լսեցիք եւ պիտի լսենք խօսքեր, ինչպէս՝ «Տակաւին հո՞ն էք», «35 տարի անցաւ», «Աման պէ՛»: Այո՛, մենք հոն ենք, ուր որ պիտի ըլլանք, ատիկա մեր պարտականութիւնն է, մեր դաշնակցականի երդումն է՝ մեր կեանքին գնով պաշտպանել հայրենիքը, հայրենիք, որ թէեւ ոչ ամբողջական, սակայն Լիզպոնի մեր ընկերներուն երազանքն էր... ունենալ անկախ եւ գերիշխան հայրենիք մը, որուն սլաքը միշտ ուղղուած ըլլայ դէպի Արարատ:

Լիզպոնի տղոց շունչին տակաւին կարիքը ունիք Լիբանանի մէջ, այնքան ատեն որ Դաշնակցութիւնը կը գործէ, եւ երիտասարդութիւնը Հայ դատի պայքարի շահը բարձր բռնած է: Սակայն Հայաստանի իրադարձութիւնները անգամ մը եւս մեզի յիշեցուցին, որ հայօրէն ապրիլ՝ չի նշանակեր հայրենիքի մէջ կամ անկէ դուրս ապրիլ, այլ՝ ապրիլ հայ ժողովուրդի բարքերով եւ հաւատարիմ մնալով անոր սրբազան դատին: Այսօր ինչպէս լիբանանահայ երիտասարդութիւնը, յոյնապէս ալ Հայաստանի երիտասարդութիւնը կարիքը ունի Լիզպոնի տղոց շունչին:

Հետեւաբար յառաջիկայ տարիներուն պէտք է մտածել եւ իրականացնել մեր նահատակներուն երազը: Լիզպոնի տղոց աճիւններէն մաս մը պէտք է տեղափոխուի հայրենիք՝ Հայաստան, որովհետեւ, ինչպէս Վաչէ Տաղլեան շեշտած էր, օտարութիւնը ունայնութիւն է, եւ հայը օտար երկրի մէջ ոչ մէկ բան կը ներկայացնէ:

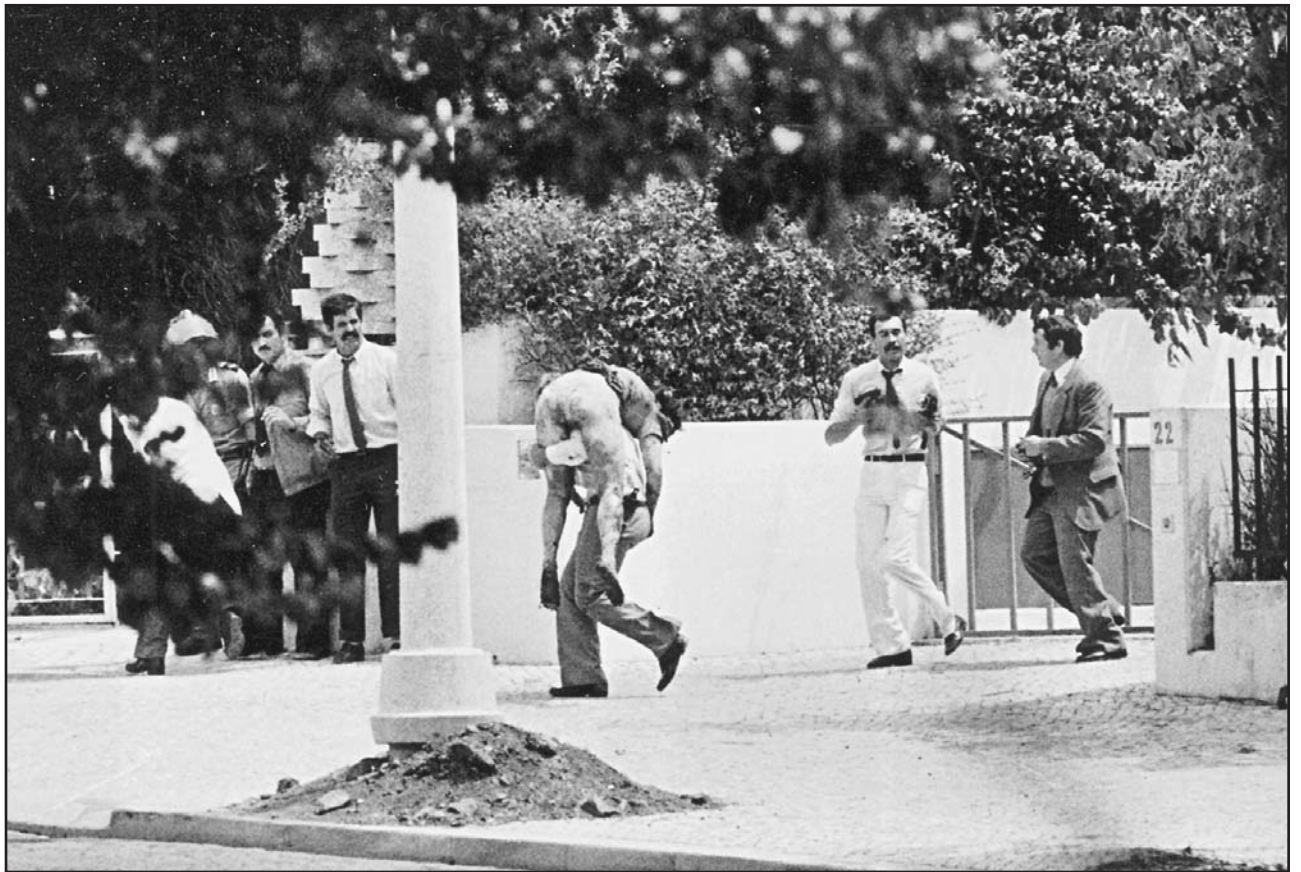
Այո՛, այլեւս ժամանակն է, որ մեր հերոսներուն աճիւնները հանգիստ եւ խաղաղ ննջեն այդ սրբազան հողին մէջ, ուր կը հանգչին մեր ֆետայիներուն աճիւնները:

ՏԻԶՊՈՆԵՆ ԼԻԶՊՈՆ ՀԱՍԱԾ ԱՆՊԱՐՏԵԼԻ ՈԳԻՆ

Երեսուհիինգ տարի առաջ Եւրոպայի ծայրը գտնուող Փորթուգալի մայրաքաղաքին՝ Լիզպոնի մէջ, կեսօրէ ետք ժամը 1:00-ի մօտ, պո՛ւմ, ուժգին պայթում մը տեղի ունեցաւ եւ վերջնականապէս խորտակեց նախորդ գործողութիւններէն այլեւս խարխուլ դարձած անարգ լռութեան պատը: Պայթումէն անմիջապէս ետք լուսարձակները Լիզպոնի վրայ կեդրոնացան իմանալու համար, թէ որո՞նք էին միջազգային խաղաղութիւն խանգարողները: Մեծ էր բոլորին զարմանքը, երբ տեղեկացան, որ նահատակութեան առաջնորդուած այս յանդուգն խոյանքին ետեւն էին հինգ հայ երիտասարդներ: Չտեսնուած բան մը՝ ազգերու ժամանակակից ազգային-ազատագրական պայքարներու պատմութեան մէջ. մարտիկները իրենց կրակոցներով եւ պայթումներով ո՛չ անմեղ մարդոց կեանքերը կը խլէն, ո՛չ ալ պատանդներ կ'առնէն, այլ իրենց իսկ ողջակիզումով պատգամ կը յղեն եւ արդարութեան վերականգնումը կը պահանջեն:

Պակ Օթոմանի հարազատ արձագանգն էր Լիզպոնի գործողութիւնը, եւ գրաւողները կտրականապէս մերժեցին յանձնուիլ եւ գոհունակ ժպիտը իրենց դէմքերուն՝ մահուան գիրկը նետուեցան: Թէեւ սեփական աչքերով չեմ տեսած այդ հրաշալի արշաւանքը, սակայն վստահ եմ, որ Եւրոպայ պալատը դարձեալ ցնցուեցաւ եւ վախի անհամ պահեր ապրեցաւ, երբ տեսաւ, թէ ինչպէ՛ս իր դեսպանատան շէնքի պատուհանէն կ'իյնար «մի կլորիկ դումպարա»: Օրուան թուրք ղեկավարները շուարած ըլլալով, հաւանաբար իրենց յատուկ մաղձով բաւական հայիոյանքներ թափեցին մեր ազգի հասցէին՝ ի միջի այլոց ըսելով. «Այդ ահաբեկիչ երմենի կեանքները ջարդուած եւ աշխարհով մէկ ցրուած ժողովուրդի գաւակներ ըլլալով՝ դեռ ինչպէ՛ս կրնան կոուիլ եւ ուրկէ՞ կ'առնեն այդ մարտունակութիւնը եւ յանդգնութիւնը». խօսք մը, որուն դիմաց նեղանալու փոխարէն՝ գոհունակ ժպիտը մեր դէմքին պէտք է հպարտանանք. խօսք մը, որ հայիոյանքէ աւելի՝ գնահատանքն է հայութեան անկոտրելի ոգիին: Անձնապէս Լիզպոնի գործողութեան հաղորդակից դարձած եմ շուրջ հինգ տարի առաջ, երբ սկսած էի դէպի հայեցի եւ մշտցի իմ ակունքներու երկար ճամբորդութեան: Զամացանցի վրայ առաջին անգամ հանդիպելով «Լիզպոնի հինգ»-ին՝ երկու հիմնական հարցումներ ծագեցան գլխուս մէջ. «Ովքե՞ր եւ ուրկէ՞ էին այդ տղաքը»: Երբ նախնական տեղեկութիւններ գտայ անոնց ինքնութեան եւ ապրած միջավայրի մասին, ինքնաբերաբար հետեւեալ հարցումը յառաջ եկաւ. «Ինչո՞ւ իրականացուցին այդ գործողութիւնը»: Բնական է, որ ինծի պէս օտար միջավայրին մէջ մեծցած եւ հայ իրականութեան հետ մինչեւ քսան տարեկան ոչ մէկ շփում ունեցած մարդու մը համար դժուար պիտի ըլլար հասկնալ՝ ինչո՞ւ եւ ի՞նչ նպատակով կեանքի ասպարէզ հագիւ նետուած եւ կեանքով լեցուն հինգ երիտասարդները գիտակցաբար նահատակութեան ճամբան ընտրեցին: Չարմանալի է, չէ՞: Ո՛չ, երբեք: Ազգային վարժարաններուն մէջ հայեցի դաստիարակութիւն ստացած, մշակութային միութիւններուն մէջ ազգային արժէքներով սնանած, ակումբներուն մէջ յեղափոխական պատմութիւններով թրծուած երիտասարդներուն համար բնական երեւոյթ է ազգին ծառայելը: Սակայն, Արա, Սարգիս, Սեդրակ, Վաչէ, Սիմոն ազգին ծառայելու իմաստը ուրիշներէն աւելի՛ տա-

ռացիօրէն ըմբռնեցին, իրենց իսկ կեանքերը տալով Զայ դատի լուծման իբրեւ փրկագին: Անոնք «լուացած ուղեղ»-ով, Էշ նահատակներու պէս, պայթուցիկներով լեցուած գօտին կապելով Լիզպոն չգացին: Նախքան Լիբանանէն մեկնիլը՝ անոնց գրած պատգամները եւ նկարահանուած տեսերիզը երբ կը դիտենք, կը հասկնանք, թէ ինչպէ՛ս անսաստելի փոթորիկը կ'ալեկոծէր անոնց հոգիները: Զաղաքացիական պատերազմի համն ու հոտը ճաշակած, թաղային պահակութեան եւ կռիւներուն մասնակից դարձած այդ հինգ տղոց համար առանց Զայաստանի կեանքը իմաստ չունէր: Ինչպէս որ Արա Զըրճլեան կ'ըսէր. «Առանց մեր հողերուն՝ ո՛չ հայրենիքը կայ, ո՛չ կեանքը, ո՛չ ալ ընտանիք կ'ըլլայ»: Անոնք խենթութեան դրական յատկանիշը եւ արժէքը տուած են, երբ Սեդրակ Աճեմեան կ'ըսէր. «Մենք բարի խենթեր ենք: Բարի խենթ կայ, չար խենթ

կայ: Մենք ազգին սիրով խենթ ենք»: Սարդարապատի պատգամը հարազատորեն իրացուցին, երբ Սարգիս Աբրահամեան կ'ըսեր. «Երբ չի մնում ելք ու ճար, խենթերն են գտնում հնար: Այո՛, մենք խենթեր ենք, բայց՝ չակերտեալ խենթեր»: Առաջնակարգ նկատեցին ազգային իղձերու իրականացումը, քան՝ սեփական վայելքը, Սիմոն Եահնեանի խօսքերով. «Մենք ալ կը զգանք ամեն ինչ որ իրենք (երիտասարդները) կ'ընեն, եւ մենք ալ կը տեսնենք աշխարհի բարիքները, բայց կ'ուզենք, որ մեզմէ ետք եկողները վայելեն այս բարիքները, որովհետեւ այս ձեւով պիտի չկրնանք հասնիլ բաղձալի ապագային եւ պիտի ձուլուինք ուրիշներու մէջ». կամ ինչպէս Վաչէ Տաղլեան կ'ըսեր. «Մենք ալ մեր բնական կեանքը կ'ապրինք, բայց մեզի բնական կեանքը, վայելքը, ծնողքը, սիրածը, ամեն բան կարելոր չեն, մինչեւ այն ատեն որ մենք օտարութեան մէջ ենք»: Վստահութեամբ կարելի է ըսել, որ հինգ անմահացած տղոց հասարակաց յատկանիշը եւ անխախտ սկզբունքը ոչ թէ հայրենասիրութիւնն է այս պարագային (գոր չափէն աւելի ունեցած էին), այլ՝ արդարասիրութիւնը: Լիզպոնի արշաւանքը արդարասիրութեան հզօր պատգամ կը փոխանցէ մեզի՝ ըսելով, որ բաւարար չէ հայրենասեր հայ ըլլալ, այլ հայրենասիրութիւնը հարկ է, որ միշտ գուցորդուած ըլլայ արդարասիրութեամբ, որպէսզի մարդ անհատը իր ազգի եւ հայրենիքի հանդէպ պարտականութիւնները կատարելով հանդերձ, գիտակցի գործուած անիրաւութիւններուն իր ազգի հաշուոյն եւ անոնց ուղղումով ճշմարտութեան վերահաստատման ձգտի: «Մենք ալ ազգ ենք, հին ազգ ենք, եւ մեր իրաւունքն է ուրիշ ազգերու պէս ապրիլ մեր հողերուն վրայ», այս է Վաչէ Տաղլեանի ըմբոստացումը դաժան անարդարութեան դէմ: Արդարասիրութիւնը, սակայն, առանձինն չի գար: Պետք է նախապէս վարժուիք եւ մենք զմեզ պատրաստենք, որպէսզի կարենանք անիրաւութիւնները ճանչնալ եւ վառ պահելով պայքարի ոգին՝ հակազդել անոնց: Զոս դիպուկ ըսաւ Արա Զըրճեանը. «Շատ երիտասարդներ կան, որոնք երբ կը խօսին հայրենիքին մասին, կ'ըսեն, որ եթէ ժամանակը գայ, մենք պատրաստ ենք: Ասիկա խօսք չեղաւ: Ժամանակը չի գար, եթէ չմտնենք մեզի»: Եւ վերջապէս, երբ կը կարդանք այդ հրաշալի տղաքը լոյս աշխարհի բերած, բիր յարգանքի արժանի ծնողներուն արտասանած խօսքերը՝ «Ես հպարտ եմ, որ առանց գիտնալու հերոս մը մեծցուցի, բայց կը ցաւիմ, որ շատ զաւակներ չեմ ունեցած՝ ուրիշ զինուորներ ալ տրամադրելու իմ ազգիս» (Զեղինէ Զըրճեան), կամ՝ «Հպարտ եմ Վաչէին հայրը ըլլալուս, հպարտ եմ, որ այդպէս ընկերներ ունէր սիրելի Վաչէս եւ անոնց հետ զոհուեցաւ» (Նազար Տաղլեան), մարմինէն սարսուռը կ'անցնի եւ կոկորդը կը սեղմուի դիւցազնածին ծնողաց նկարագրի վեհութենէն, եւ պարզ կը դառնայ, որ հինգ տղոց կեանքը չի կրնար ուրիշ աւարտ ունենալ:

Այդ տղաքը եկան ապացուցելու, որ հիփփիներու եւ ուրիշ բազմաթիւ ապագային հոսանքներու դարուն կրնան Վարդանի թոռները ծնիլ:

Լիզպոնի գործողութեան 35-րդ տարելիցի այս օրը մաղթանքս է, որ ամեն հայ, մանաւանդ՝ խրախճանքի հաճելի պահերուն, իր հայկականութեան «ամուր ապացոյցներ» տուող կամ հայրենասիրական յոխորտանքներ շռայլող հայը յիշէ եւ խորհրդածէ այդ հինգ տղոց ու անոնց կատարածին մասին, որոնք սիրայօժար յանձն առին հայոց ազատութեան զոհասեղանին «պարարտ խոյեր» ըլլալու եւ 5-րդ դարու մեր նախարարներուն պէս անվախօրէն մերօրեայ Տիգրանը մեկնեցան՝ հոնկէ իրենց նահատակութեամբ ազդարարելու հայ ժողովուրդի ազատատենչութեան եւ յեղափոխականութեան մասին:

Յաւերժ փառք ձեզի, հեռացած, բայց չմեռած ընկերներ...

ՍԵՐԺ ՄՈՒՐԱՏԵԱՆ

35 ՏԱՐԻ ԱՆՑ, ԲԱՅՑՑ՝ ԱՄԲՈՂՁՈՒԹԵԱՄԲ ՏԱՐԲԵՐ ԿԱՑՈՒԹԵԱՆ ՄԷՁ

35 տարիներ անցած են Լիզպոնի հերոսական գործողութենէն: Ահա այսօր մտանք այդ մեծ գործողութեան 35-ամեակը:

35 տարիներ անցած են, եւ 35 տարիներու ընթացքին մարդկութիւնը արդէն իսկ փոխած է իր նկարագիրը՝ ենթարկուելով քաղաքական, ընկերային եւ տնտեսական տարբեր համակարգի մը:

35 տարի առաջ մարդկային ընկերութեան մէջ առկայ էր նոր ձախը: Նոր ձախը իրեն հետ բերաւ նաեւ ազգային-ազատագրական շարժման նոր փուլ: Փուլ մը, որ կը պարունակէր ուժային պայքար՝ ընդդէմ գաղութատիրութեան բոլոր փորձերուն, որոնք նպատակ ունէին տիրել նուազ զարգացած պետութիւններուն՝ քաղաքական եւ տնտեսական մարզերուն մէջ: Այդ պատճառով գաղութատիրութեան ենթարկուեցան Ասիոյ, Ափրիկէի եւ Զարաւային Ամերիկայի ժողովուրդները:

Նոր ձախի ժամանակաշրջանը արթնցուց ժողովուրդներուն մէջ ազատագրութեան ոգին եւ անոր սիրոյն պայքարը: Վիեթնամէն մինչեւ Զիւսիսային Իրլանտա, Անկոլա եւ Քուպա՝ ճշուած ժողովուրդները զենքի դիմեցին յանուն իրենց ազգային ազատագրութեան՝ քաղաքական, ընկերային եւ տնտեսական մակարդակներու վրայ:

Ինչ կը վերաբերի հայութեան, եւ մանաւանդ՝ Միջին Արեւելքի հայութեան, անիկա ներշնչուեցաւ պաղեստինեան ազատագրական շարժումէն: Ծնունդ առին «Հայկական ցեղասպանութեան արդարութեան մարտիկներ» եւ «Հայ յեղափոխական բանակ» կազմակերպութիւնները, որոնք նուիրուեցան Հայ դատի ուժային պայքարի աշխատանքներուն:

Այսօր կացութիւնը ամբողջութեամբ փոխուած է թէ՛ միջազգային եւ թէ՛ ազգային մակարդակներու վրայ:

Այսօր մարդկութիւնը կ'ապրի նոր-ազատականութեամբ ներշնչուած համաշխարհայնացման ժամանակաշրջանը: Այս ժամանակաշրջանը մարդուն մէջէն պարպած է ազգային-ազատագրական պայքարի ոգին, հաւաքական աշխատանքի սերը, եւ ամենէն կարելորդ՝ գաղափարական հիմքի վրայ քաղաքականութեամբ զբաղիլը եւ անոնց փոխարէն՝ մէջտեղ բերած է շուկայացում, ծայրայեղ անհատապաշտութիւն եւ պատեհապաշտութիւնը:

Մարդ անհատը դարձած է շուկայի սպառողական առարկայ: Անոր էութեան գոյատեւումը սահմանափակուած է միայն առեւտուրով: Ըստ ներկայ նոր-ազատականութեան, մարդ անհատին գոյութիւնը անիմաստ է՝ առանց իր նիւթական կարգավիճակին: Ան անիմաստ է, եթէ մաս չկազմէ համաշխարհայնացած առեւտրական ազատ շուկային: Այս համակարգը մարդուն մէջ կը ստեղծէ այն համոզումը, որ անիմաստ են ազգային-ազատագրական, ընկերային եւ տնտեսական արդարութեան սիրոյն պայքարներն ու համերաշխ կանգնիլը զրկուած տարրերու կողքին: Անոր մէջ կը ստեղծէ անձնասեր ու անհատապաշտ յատկանիշներ, ուր մարդը կը ձգտի իր անձնական հաճոյքին հասնիլ՝ մեկդի դնելով հասարակական պահանջները եւ հաւաքական աշխատանքը: Քաղաքական դիրքորոշումները սկսած են որդեգրուիլ յօգուտ շուկայի պահանջներուն եւ մեծ ընկերութիւններու շահերուն: Տեղի ունեցած է աւելի վատն ալ, որն է՝ երիտասարդութեան ապաքաղաքականացումը եւ անոր հեռացումը քաղաքական, ընկերային եւ տնտեսական պայքարներէն՝ ենթադրելով, թէ՛ «Ինչ որ շուկան հրամցնէ, լաւ է»:

Մարդկութեան շուկայացման երեւոյթներուն դէմ պայքարիլը կ'ենթադրէ ուղղակիօրէն պայքարիլ այն քաղաքական, ընկերային եւ տնտեսական համակարգին դէմ, որ կը գործադրէ այդ շուկայացումը: Կ'ենթադրէ բոլորէս ճանչնալ նոր-ազատականութեան ախտը եւ աւելի համարձակ պայքարիլ անոր երեւոյթներուն դէմ: Պետք է խօսիլ, քննարկել եւ ուսումնասիրել անոր այլընտրանքը, որ հիմնուած է ընկերային արդարութեան, տնտեսական ժողովրդավարութեան եւ համերաշխութեան վրայ:

Անհատապաշտութեան փոխարէն վերականգնելով հաւաքական աշխատանքը, անձնասիրութեան փոխարէն ցուցաբերելով համերաշխութիւն եւ պատեհապաշտութեան փոխարէն հիմնուելով գաղափարական-սկզբունքային քաղաքականութեան վրայ՝ կը յաղթահարենք նոր-ազատականութեան յատկանիշները եւ կը վերակերտենք այն հայ մարդը, որ պիտի տանի քաղաքական, ընկերային եւ տնտեսական պայքարը:

Գաղափարական անխախտ ուղիին հաւատարիմ եւ համաշխարհայնացումի փոթորիկներուն դէմ իր ազգային թէ՛ ընկերային դատերուն նկատմամբ յանձնառու հայ մարդու դիմագիծի վերակերտումով է, որ մենք հաւատարիմ կը մնանք Լիզպոնի գործողութեան պատգամին:

ՆԱԹԱՆ ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ

ԱՀԱ ԱՅՍՊԷՍ ԱՐՇԱՒԵՑԻՆ...

«Գալուստ Կիլիկիական» հիմնարկին հրաւերով, 1965-ի ամրան, Հայոց ցեղասպանութեան յիսնամեակին առիթով, Համագայինի «Քնար» եւ ՀԵԸ-ի «Անդրանիկ» միացեալ համոյթը հրաւիրուած էր Լիզպոն, ուր յաջող ելոյթներով հմայած էր գաղութի փոքրաթիւ հայերու կողքին՝ մեծ թիւով օտար հանդիսատեսներ:

Հայ երգն ու պարը թնդացուցած էր Փորթուգալի մայրաքաղաքը եւ շրջակայ քաղաքները: Օտար մամուլին մէջ մեծ արձագանգ գտած էր հայ երգարուեստը: Անդրադարձ եղաւ նաեւ Հայոց ցեղասպանութեան մասին: Կարդացուցաւ եւ ... յաջորդ օրն իսկ մոռցուցաւ:

Կարելորդ՝ «Համագային» եւ «Անդրանիկ» միասնաբար տարածեցին հայ մշակոյթը: Դարձան միացեալ ուժ, որ կարելորագոյնն է:

27 յուլիս 1983:

Դարձեալ Լիզպոն:

«Ահա այսպէս արշաւեցին Լիզպոն գոհուած լաւ ընկերներ»:

Մամուլի արձագանգը բաւարար չէ: Խրիմեան Հայրիկի «Երկաթէ շերտի»-ը պէտք էր ի գործ դրուէր:

Լիզպոնի թրքական դեսպանատան մէջ անձնասպանական գործողութեան մը զոհ երթալով՝ Նահատակուեցան Սեդրակը, Սիմոնը, Վաչէն, Սարգիսն ու Արան:

Լիզպոնի լրատուական աղբիւրներու նիւթը դարձեալ հայերն էին: Այս անգամ չգովաբանուեցաւ հայ մշակոյթը: Դարձեալ նիւթ դարձաւ Հայոց ցեղասպանութիւնը:

Միեւնոյն քաղաքին մէջ 18 տարի ետք Ցեղասպանութենէ վերապրողներու զաւակներէն հինգ «խենթ»-եր իրենց երիտասարդ կեանքը զոհելով՝ աշխարհին ցոյց տուին, որ հայը արուեստագետ ըլլալու կողքին՝ նաեւ պահանջատէր է:

«Յանուն ազգի ազատութեան՝ պայթեցուցիք սուրբ հինգ սրտեր»:

Մէկուկէս միլիոն նահատակներու վրայ աւելցան Լիզպոնի հինգ նահատակներուն անունները: Այդ հերոսները անտեսեցին մահը եւ կամովին նահատակուեցան: Նահատակուեցան թրքական դեսպանատան մէջ, որպէսզի ողջ աշխարհը իմանայ, որ այդ դեսպանատան պաշտօնեաներուն պատկանած պետութեան մարդիկը կ'ուրանան, որ ազգ մը կոտորուած ու տեղահանուած է իր պապենական հողերէն, սակայն անոնց յաջորդող սերունդը կը պայքարի յանուն արդարութեան ճանաչման:

«Դուք ծնունդ էիք արիւնի, ողբի ու պայքարի, Դուք ծնունդ էիք նաեւ կամքի ու յաղթանակի»:

1896, Պոլիս:

Խումբ մը նուիրեալ յեղափոխականներ, գլխաւորութեամբ Բաբգէն Սիւնիի եւ Արմէն Գարոյի, գրաւեցին Պանք Օթոմանը: Սպառնացին պայթեցնել դրամատունը՝ մեծամասնութեամբ եւրոպացի անձնակազմին հետ միատեղ, իրենք եւս որոշեցին նահատակուիլ, սակայն հաւատք ընծայելով ռուսական դեսպանատան թարգման Մաքսիմովի նենգ խոստումներուն, որ իբր թէ պիտի «բարեխօսէր» սուլթանին՝ բարեփոխումներ իրագործելու. դուրս ելան դրամատունէն եւ հասարակ «ոճրագործներու» նման ապրանքատար նաւով մը փոխադրուեցան Ֆրանսա:

Լիզպոնի հինգ երիտասարդները չինկան խոստումներուն մէջ: Հաւատք չընծայեցին կեղծ խոստումներու: Անոնք որոշեցին պայթեցնել դեսպանատան շէնքը եւ մնալ փլատակներու տակ: Անոնք ճամբայ ելած էին չվերադառնալու որոշումով: Պարզ անձնասպանութիւն չէր իրենց կատարած գործը, ոչ ալ խելագարութիւն, այլ՝ զոհողութեան վեհագոյնը: Չոհեցին ամենաթանկագինը՝ իրենց կեանքը, եւ իրենց ածխացած մարմինները միայն վերադարձուեցան Լիբանան:

Այդ օր սուգի մէջ էր լիբանանահայութիւնը: Սուգի մէջ էին սփիւռքի բոլոր գաղութները:

Նոր Մարաշի Սրբոց Զառասուն Մանկանց եկեղեցիէն 5 ճերմակ դագաղներ ուսամբարձ տարուեցան Պուրճ Համուտի ազգային գերեզմանատուն, եւ հողին յանձնուեցան 5 անմահ հերոսներուն մարմինները: Տասնեակ հազարաւոր սգակիրներ դագաղներուն հետեւեցան հետիտս:

Այդ տարիներուն հեռու էի ծննդավայրէս եւ չկարողացայ իմ յարգանքի տուրքս մատուցել այդ աննման հայորդիներուն, սակայն աւելի քան 3 տասնամեակ ետք ինծի վիճակուեցաւ այցելել իրենց շիրիմը, խուն-

կով, մոմով ու «Հայր Մեր»-ով վերապրեցայ այն օրերը, երբ բազմաթիւ հայ պատանիներ իրենց անունով կ'երդուէին շարունակելու պայքարը:

«Երդուեց անբիծ պատուով ձեր՝ Ընդարձակել պայքարը մեր»:

Լիզպոն մեկնումի նախորդ գիշերը հինգ հերոսները տեսերիզ մը պատրաստած էին, եւ իւրաքանչիւրը իր սրտի խօսքը արտասանած էր, ապա բոլորը միասին աւարտած էին այնքան համապատասխան երգով մը:

«Ահա հանգիստ հող կը մտնեմ, Յոյսս դո՛ւք եք, ընկերներ՛ր»:

Հանգիստ մտան հող՝ իրենց սկսած անաւարտ գործը վստահելով իրենց ընկերներուն:

«Յոյսս դո՛ւք եք, ընկերներ՛ր»:

Սեդրակը, Սիմոնը, Վաչէն, Սարգիսն ու Արան չտեսան Հայաստանի վերանկախացումը: Չտեսան ազատագրուած Արցախը: Չտեսան եռագոյն դրօշի վերստին ծածանիլը Երեւանի եւ Ստեփանակերտի խորհրդրդարաններու շէնքերու վրայ, սակայն ինծի նման շատեր կը հաւատան, որ անոնք կը տեսնեն իրենց երազներուն գէթ մէկ մասին իրականանալը:

Լիզպոնի հինգ նահատակներուն խօսքերը այսօր դարձած են մեկական լոզունգ:

«Ես կը մեռնիմ՝ մայր հողը չտեսած: Հոգ չէ, ուրիշներ կը տեսնեն» (Սեդրակ Աճեմեան)

«Պզտիկ եւ մեծ գործեր չկան, այլ՝ լաւ եւ գէշ գործեր» (Սիմոն Եահնէեան)

«Ժամանակը չի գար, երբ որ չմտնեցնէք մեզի» (Արա Գրորճըլեան)

«Համոզուած ենք, որ միայն զենքով կայ հայոց փրկութիւն» (Վաչէ Տաղլեան)

«Հայրենիքը չի տրուիր, այլ դո՛ւն կ'առնես» (Սարգիս Աբրահամեան)

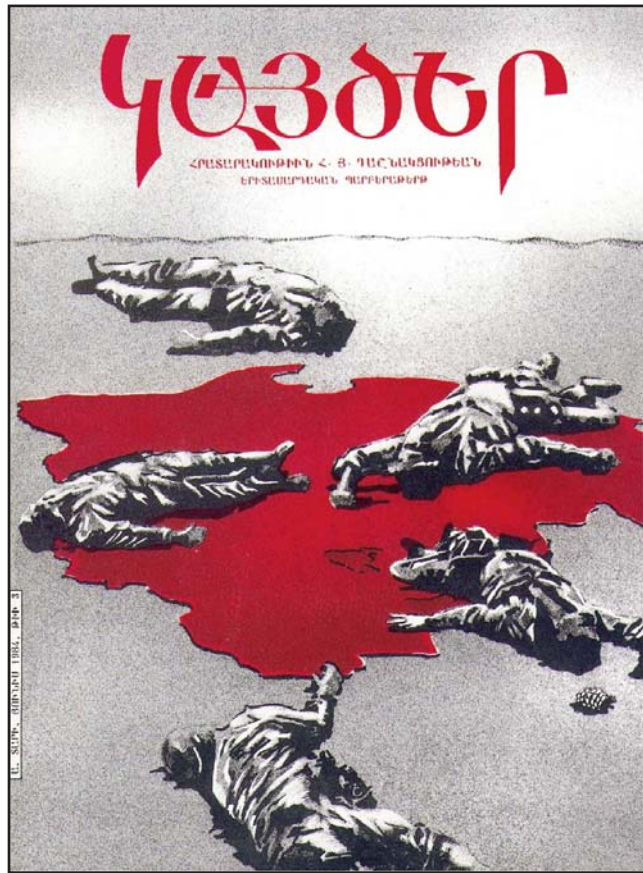
Արմէն Գարոյի եւ Բաբգէն Սիւնիի յիշատակը կը մնայ յաւերժ: Միեւնոյնն է պարագան Լիզպոնի հինգ նահատակ տղոց՝ Սեդրակին, Արաիին, Սարգիսին, Վաչէին եւ Սիմոնին:

«Իշէք երկնքէն, ընկերացէք մեզի, Զալնք հաստատ գետնի վրայ վստահութեամբ, Դառնանք պատուհասը աշխարհի»:

«Յանուն սուրբ պայքարի, ընկերներ՛ր, Յանուն ձեր յարգելի յիշատակին»:

ԱՏԲԵԿԻՉՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՀԵՐՈՍՈՒԹԵԱՆ ԱՐԱՆՔՈՒՄ

1983թ. յուլիսի 27-ին Լիզպոնը իրար խառնուեց տեղի ունեցած միջադեպի պատճառով: Իսկոյն լուր տարածուեց, որ ինչ-որ հայ ահաբեկիչներ գրաւել են թուրքական դեսպանատունը, ինչ-որ բան են պահանջում, կան զոհեր, եւ ապա լուր՝ պայթիւնի մասին, քննարկումներ ու վե՛րջ: Աշխարհի կարծիքով, դա ահաբեկչութիւն էր, եւ միայն հայութեան էր հասու կատարուած սիրանքի հպարտութեանը միախառնուած ողբերգութիւնը: Բայց աշխարհը չհասկացաւ, թէ ինչ կատարուեց, եւ մոլորակի անտեղեակ մարդկանց համար լիզպոնեան դէպքը ընդամենը ահաբեկչական արարք էր, մէկն՝ այն հազարաւորներից, որ ամէն օր աշխարհում կատարուում է եւ վե՛րջ: Ի՞նչ կարիք կայ անընդհատ խօսելու միջին կարգի ծանրութեան ու ինչ-որ մութ հաշիւներով կատարուած ահաբեկչութեան մասին, այնինչ խօսել պետք էր, ոչ միայն խօսել, այլ՝ եւ՛ հասկանալ, կամ գոնե՛՛ հասկանալու փորձ: Զասկանալու, թէ ի՞նչ ու ինչո՞ւ կատարուեց, որպէսզի պարզորոշ կերպով ընդգծուէր ահաբեկչի եւ հերոս-նահատակի, վրիժառուի մէջը ընկած սահմանը: Որպէսզի խոշոր յանցագործն ու մեծ հայրենասէրը երբեք չնոյնացուէն, ափսո՛ս, որ աշխարհը լիովին հասկանալ չկարողացաւ, թէ ի՞նչ կատարուեց 1983թ. յուլիսի 27-ին Փորթուգալիայի մայրաքաղաք Լիզպոնում: Պաշտօնապէս այն կոչուեց ահաբեկչութիւն:

լով՝ աշխարհին նորից յիշեցնելու իր մարդկային կորչող խղճի ու կեղտոտուած պատուի մասին: Այդպէս Յիսուսը զոհեց իրեն յանուն մարդկութեան, այդպէս սրբերը կամովին նահատակուեցին, այդպէս անմահացան նաեւ լիզպոնեան արծիւները: Եւ միայն դառն վրդովմունք եւ ապրում, երբ տեսնում ես, թէ նրանք եւս ինչ-որ մակարդակում հաւասարուում են ինչ-որ կրօնական խելագարների, փողամոլ յանցագործների կամ էլ ընդամենը վարձկան մարդասպանների հետ: Ու կրկին ցանկանում ես աշխարհին յիշեցնել ահաբեկչի եւ նահատակի տարբերութիւնը, այն անհասանելի վիճակը, որ բաժանում է ժողովրդի հերոսին յանցագործի դիմակից, որ՝ ազգային վրիժառուին տարբերում է ծայրայեղական խելագարից: Եւ ամէն անգամ լիզպոնեան անմահ գինուրների ահաբեկիչ եզրով մկրտուած տողերը կարդալուց յետոյ ցանկանում ես նորից ու նորից խենթանալ տեղի ունեցող դառնութեան անհնար աստիճանի ծանրութիւնից: Դառնօրէն թափ տալ գլուխը աշխարհի օր-օրի կարծրացող ու բթացող խղճի ու պատուի առջեւ:

Այսօր աշխարհում բազմաթիւ են ահաբեկչութիւնները: Մեզ այդպէս են ասում, մենք այդպէս ենք լսում: Աշխարհը հէնց այդպէս էլ

մի օր լսեց, որ Լիզպոնում ինչ-որ ահաբեկիչներ գրաւել են թուրքական դեսպանատունը, որ թուրքերը ի լուր աշխարհի, լկտիաբար ճշալով՝ պաշտպանութիւն են աղերսում «հայ ահաբեկիչների» գործողութիւններից, մինչդեռ հոգու խորքում զարհուրած են տեղի ունեցածի անպատմելի վեհութիւնից ու սեփական ոչնչութեան գիտակցումից:

«Իմացե՛ք՝ մենք ինչ ենք անում: Ազատասէր հայ երիտասարդները որոշել են անգործ չսպասել: Մենք ամէն ինչ կորցրել ենք եւ այդ պատճառով որոշել ենք օդ բարձրացնել այդ շէնքն ու մնալ փլատակների տակ: Սա ինքնասպանութիւն ու խելագարութիւն չէ, այլ բարձրագոյն նուիրատուութիւն՝ ազատագրական պայքարին: Թող միջազգային հանրութիւնը մեզ արկածախնդիր անուանի կամ ահաբեկիչ ու դահիճ՝ ոչինչ: Մենք որոշել ենք ուժի դիմել, որովհետեւ թուրքական իշխանութիւնն ու այլ երկրներ, որոնք պաշտպանում են այդ իշխանութեանը, ոտնահարում են հայ ժողովրդի իրաւունքները: Զայ ժողովուրդը երկար է սպասել, որ միջազգային դատարանը գտնի Զայկական հարցի լուծումը: Զայ ժողովրդի ինքնակողմորոշման միակ ելքը զինուած պայքարն է: Նախնիների ազատ եւ անկախ հայրենիքում ապրելն ու զարգանալը հայ ժողովրդի իրաւունքն է», ահա թէ ի՞նչ պահանջեցին հայ երիտասարդները: Եւ ո՞ր ահաբեկիչն է նման զոհ մատուցել իր ժողովրդին:

Ո՛չ, ահաբեկիչները յանցագործներ են, հայ ժողովուրդը ահաբեկիչներ չունի եւ երբեք էլ չի ունեցել: Որովհետեւ ազնուական ժողովուրդը մութ դիմակների յետեւում ծածկուելով ու երեխաներ սպաննելով, քնած մարդկանց կացնահարելով չի ձգտում արժանապատուութիւն ունենալ, այլ մշտապէս կանգնած է անվիատ ու անվախ՝ հաւատով ու յոյսով լեցուն եւ ինչպէ՛ս կարող է յուսահատուել կամ վախենալ, երբ իր գաւակները եղան վաչէ՛ Տաղլեանը, Սեդրակ Աճեմեանը, Սիմոն Եահիւեանը, Արա Գրճըլեանը, Սարգիս Աբրահամեանը՝ հինգ զինուոր հայոց աշխարհի, հինգ անմար ջահ հայոց արդարութեան ճանապարհի եւ հինգ սրբազան զոհ՝ Զայ դատի զոհասեղանին:

Ասում են՝ աշխարհում նորից ահաբեկչութիւն է տեղի ունեցել: Ովքե՛ր են ասում, մարդիկ, իսկ նրանց մէջ կան նաեւ նրանք, ովքեր երբեւէ չեն հասկացել ու չեն հասկանալ ինքնագոհ նահատակի ու մարդասպան-յանցագործի տարբերութիւնները, որոնք չտեսնելու համար կոյր է պետք լինել եւ ափսոս, որ կոյր է աշխարհը եւ Լիզպոնը եւս կուրացաւ մի վշտախեղ օր, երբ հինգ հայ երիտասարդ տղաներ իրենց կեանքի գնով փորձեցին աշխարհի հզօրների յիշեցնել արդարութեան ու խղճի մասին:

ԼԻԶՊՈՆԻ 35-ԱՄԵԱԿԻՆ

- «Երբ չի մնում ելք ու ճար...»

Շուրջ 5 տասնամեակ շարունակ, 20-րդ դարու առաջին՝ Հայոց ցեղասպանության ու Հայոց հարցին նկատմամբ աշխարհի բոլոր մեծ պետությունները այնքան լուռ էին, այնքան անտարբեր եւ անհոգ, որ հայ ժողովուրդին, մանաւանդ հայրենասեր ու պահանջատեր երիտասարդության համար այլ ելք չկար՝ բացի զինեալ պայքարէն:

Չինեալ պայքար երբ կ'ըսենք, հայ ժողովուրդի տարբեր խաւերու, տարբեր գաղութներու մէջ մտածելակերպերու տարբերութեամբ, իւրայատուկ ձեւով կ'ընկալուի ան: Ընդհանրացնելով՝ տարբերութիւնը անելի յստակ կ'երեւի «սփիւռքաբնակ» եւ «հայաստանաբնակ» հայութեան միջեւ: Շատ տարօրինակ է, բայց՝ իրականութիւն, երբ մտածենք, որ 1918-ին անկախութեան համար՝ արիւն ու քրտինք իրարու խառնած ժողովուրդի գաւակները, հեռու են կամ համոզուած չեն, չ'ըսելու համար՝ շատեր նոյնիսկ հետաքրքրուած չեն կամ լսած չեն հայ ժողովուրդի նորագոյն զինեալ պայքարի մասին:

«Չինեալ պայքար» հասկացողութիւնը թէւ ծանր է շատերուն համար՝ իբրեւ իմաստ, բայց որքա՛ն թեթեւ պիտի թուի, երբ ճանչնան կամ ապրին այն բոլորին հետ, որոնք ապրած են, զգացած են, ուղղակի կամ անուղակիօրէն մէկ մասնիկը դարձած են այդ պայքարին՝ համայն հայութեան պայքարին, երբ հասկնան, թէ ինչպէ՛ս, քաջութեան ու հայրենասիրութեան ինչպիսի՛ չափանիշներով Լիբանանի հայ գաղութէն ծնունդ առաւ այդ շարժումը, լիբանանահայութեան ապրած ամենավատ ու ամենավտանգաւոր օրերուն:

«Չինեալ պայքար»-ը, ինչպէս՝ «հայդուկային շարժում»-ը կամ «ազատագրական պայքար»-ը, պարզ է իր արտաքինով. Բոլորը տարբեր ժամանակաշրջաններու, տարբեր իշխանութիւններու եւ բռնակալութիւններու ճշումներուն տակ գէնքի դիմելու որոշումը կը մարմնաւորեն. իսկ գէնքի դիմելու վերջը կրնայ մահը դառնալ, որովհետեւ աշխարհի վրայ արդարութիւն ու իրաւունք ձեռք ձգելու միակ միջոցը, միակ բանը, որուն հետ կրնաս փոխանակել քու ազգային իրաւունքներդ, արիւնն է, զոհողութիւնը, նահատակութիւնը: Այս բոլորը փիլիսոփայական ու երեւակայական մտածումներ ու տողեր չեն. այս բոլորը մեր պատմութեան մէջ բազմիցս փաստուած ու ամէն նեղ առիթի վերահաստատուած իրականութիւն է՝ «միայն գէնքով կայ հայոց փրկութիւնը». ուրիշ ելք չկայ, չէ՛ եղած ոչ մէկ անգամ, բացի՝ վերջին վճռական որոշման երթալէն՝ «ազատութիւն կամ մահ»:

- «Ահա այսպէս արշաւեցին...»

«Մինչեւ 1983 թուական, յուլիս 25-էն 27 թուականը կը նշանակէր Խաւսարի Արշաւանք, իսկ 1983-էն ետք, այլ նշանակութիւն ունի արդէն յուլիս 27 թուականը» (Մ.Ե.):

Ոչ միայն զինեալ պայքարի, այլեւ ամբողջ հայոց պատմութեան մէջ ամենափայլուն, ամենանուիրական, թէւ կարճ, սակայն բովանդակութեամբ ծանր, ուժեղ եւ սարսափեցնող էջ է, «սպառնացող» ու երիտասարդութեան խիղճը միշտ արթուն պահող թուական է 27 յուլիս 1983-ը:

Լիզպոնի մայրաքաղաք Փորթուզալ:

«Լիզպոն»-ը իբրեւ բառ եւ ոչ իբրեւ անուն, «Լիզպոն»-ը իբրեւ ձայնային լարերու խաղի մը արդիւնք՝ ոչ իբրեւ քարտէսներու վրայ միայն կէտ մը, «Լիզպոն»-ը իբրեւ սովորական արտայայտութիւն եւ՝ ոչ միայն բնակչութեան վայր, որքա՛ն սուրբ է հայութեան համար:

Կը կարծեմ, որ 35 տարուան ընթացքին մենք բոլորս, մէկ առ մէկ, մեծէն մինչեւ ամենափոքրը զիտ Լիզպոնի մասին, մեղաւոր ենք նոյն չափով, որովհետեւ դժբախտաբար, աշխարհի երեսին վրայ կան տակաւին հայեր, որոնք չեն գիտեր, թէ ի՞նչ է Լիզպոնը. ինչո՞ւ սուրբ է «Լիզպոն» բառը, կամ ինչո՞ւ պէտք է սուրբ ըլլայ. ինչո՞ւ պէտք է ուրիշ ըլլայ Լիզպոնը՝ հազարաւոր մղոններ հեռու գտնուող եւրոպական երկրի մը մայրաքաղաքը, ազատ ու անկախ հայրենիք ունեցող ժողովուրդի մը համար, այսինքն՝ մեզի համար, բոլորիս:

Լիզպոնի գործողութեան մասին խօսիլը որքանո՞վ ճիշդ է նոյնիսկ 35 տարիներ ետք, մէկը իրաւունք չունի որոշելու. Լիզպոնի 5 երիտասարդ-

ները ծնած ժողովուրդը նոյնիսկ չի՛ կրնար ծնիլ այն պատմաբանը, որ պիտի քննարկէ Լիզպոնի գործողութիւնը՝ իբրեւ պատմական դէպք, վաղը կամ նոյնիսկ՝ անելի ուշ: Լիզպոնի 5 երիտասարդները ծնած ժողովուրդը նոյնիսկ իրաւունք չունի՝ ծնելու ռազմագետ մը, որ կրնայ քննարկել այդ գործողութեն ընթացքը, կամ՝ հարցականի տակ դնել անոր յաջողութիւնը:

600 տարի ստրկութեան մէջ ապրած ժողովուրդի մը համար, նուազ քան 3 տարի անկախութիւն վայելած, ազատ ու անկախ հայրենիք չունեցող այդ ժողովուրդին համար, վստահաբար դժուար պիտի ըլլար 1983 թուականին հասկնալ Լիզպոնի զոհողութիւնը. ցայսօր կան մարդիկ, որոնք տակաւին կարողութիւնը չունին հասկնալու, իսկ անելի ցաւալին այն է, որ մարդիկ չեն ուզեր հասկնալ, չեն ուզեր յարգել, չեն ուզեր ճանչնալ Լիզպոնի տղաքը. չեն ուզեր հասկնալ, եւ նոյն ատեն ուրիշներուն սխալը կը համոզեն՝ քաջ գիտակցելով, թէ իրականութիւնը ինչ է այդ գործողութեան: Չեն ուզեր ճանչնալ, միեւնոյն ժամանակ սխալ տեղեկութիւններով կը փորձեն մոլորեցնել տկարները լա՛ւ գիտակցելով իրենց ապագային գործ տանելու իրականութեան: Չեն ուզեր յարգել, եւ ամէն բան կ'ընեն, անարգելու Լիզպոնի տղոց սրբազնագոյն յիշատակը, քաղաքականացնելով ու կուսակցականացնելով, ինչպէս՝ պատմութեան հետ կապուած ամէն դէպք, նոյնպէս՝ Լիզպոնի անձնագոհութիւնը:

Իւրաքանչիւր հայ, ով իր կեանքի ընթացքին օր մը կը մտածէ խօսիլ Լիզպոնի գործողութեան մասին, նախ, ամէն բանէ առաջ, պէտք է կարդացած ըլլայ Լիզպոնի 5 տղոց հետ տեղի ունեցած հարցազրոյցը, որ շարադրուած ու յօրինուած չէ տողեր չեն, այլ նկարահանուած տեսերիկ է, ուր Լիզպոնի տղաքը քաջաբար նստած տեսախցիկին դիմաց՝ իրենց միտքերը կ'արտայայտեն, իրենց պատգամը կը յղեն իրենց ընտանիքին, ընկերներուն եւ նոր սերունդին: Տեսերիկ մը, որ հասանելի դարձած է օրին Լիզպոնի տղոց ընտանիքներուն, ապա հետզհետէ հասած է նաեւ հանրութեան, որովհետեւ այդ օրերուն նոյնպէս գտնուած են մարդիկ, որոնք չեն ուզած հասկնալ Լիզպոնը...

Նախ՝ չքաղաքականացնել Լիզպոնի տղոց արարքը. չկուսակցականացնել Լիզպոնի գործողութիւնը, չխաղալ Լիզպոնի գործողութեան արժեքներուն հետ. մէջբերեմ այստեղ այդ հարցազրոյցէն առնուած Վաչէ Տաղլեանին խօսքերէն մէկը. «Հայ ժողովուրդը կամ ո՞րքէ մէկը թող չկարծէ, թէ մենք այս կամ այն կազմակերպութեան մէկ թէւն ենք: Ո՛չ: Մենք այսօր Հայ յեղափոխական բանակն ենք»:

Անոնք նահատակուեցան բոլորի՛ս համար, անխտիր, արեւելահայ ու

արեւմտահայ, հայաստանցի ու սփիւռքահայ բաժանումներն ու խտրականութիւնը ջարդելով, յանուն այն մեծ ու անզիջելի համազգային նպատակին, որ ազատ, անկախ ու միացեալ Հայաստան կը կոչուի:

Լիզպոնի տղոց տուած պատասխանները եթէ լսենք կամ կարդանք միայն հարցումները լոյսիսկ, թէկուզ չգիտնանք ի՞նչ էր անոնց իսկական նպատակը, կրնանք անցնիլ երբեմն շրջան ընող ամեն տեսակի ապատեղեկատուութիւններուն վրայէն ու յստակացնել շատ մը մտքեր, որոնք ինչ-ինչ պատճառներով ուրախութեամբ կը տարածուին բերնէ-բերան...:

- Հարցերը՝
- Հայկական յեղափոխական բանակի անունով կը ձեռնարկէք գործողութեան մը: Ի՞նչ է գործողութեան ընթացքը:
- Ի՞նչ նպատակներ կը հետապնդէք:
- Պիտի ընդառաջէ՞ն ձեր պահանջներուն: Եթէ ո՛չ, ի՞նչ պիտի ընէք:

«Մեր նպատակները յստակ են: Մեր արդար իրաւունքները՝ մեր հոգիները:

Մեր միակ մտածումն է լուծել մեր դատը. Մենք ալ ուրիշներուն պէս հայրենիք ունենանք:

Մեր միակ նպատակն է մեր հողերը ազատագրել Թուրքիոյ ձեռքէն եւ մեր ժողովուրդը մեր հողերուն տէրը դարձնել»:

Առաջին հարցումին պատասխաններէն քանի մը օրինակներ, թէ՛ ի՞նչ է գործողութիւնը, իր տեսակով.

«Այս գործողութիւնը քարոզչական նպատակ ունի:

Թրքական հիւպատոսարան մը պիտի գրաւենք եւ պիտի դնենք մեր պահանջները: Եթէ մեր պահանջները չընդունուին, հիւպատոսարանը օդը պիտի ելլէ»:

«Եթէ մեր պահանջները չընդունուին, հիւպատոսարանը օդը պիտի ելլէ»: Այս տողին մէջ, արդէն յստակ է դէպի մահ երթալու որոշումն ու վճռակամութիւնը. իսկ այդ որոշումը աւելի յստակ է, երրորդ եւ կարելորագոյն հարցումին տրուած պատասխաններուն մէջ, որ պատասխան ըլլալէ շատ աւելին է.

«Մենք շատ լաւ գիտենք, որ եթէ յաջողցնենք գործողութիւնը (դեսպանատունը գրաւելը. Ս.Ա.) թուրք պետութիւնը մեր ուզածը պիտի չտայ: Եթէ տալիք ըլլար մինչեւ հիմա կու տար արդէն:

Այս գործողութիւնը հարիւր առ հարիւր գիտենք ի՞նչ է, կամ ինչ պիտի ըլլայ:

Վստահ ենք, որ մեր ուզածները պիտի չտան, բայց մենք հայերս մէկ

անգամ կ'իյնանք: Մենք գիտենք, որ մահ կամ ազատութիւն է, բայց այս պարագային մահ է, ազատութիւն չկայ: Ազատութիւն կ'ըլլայ, երբ մեր ուզածները տան, եթէ չտան, մենք չկանք ալ: Մենք այս բոլորը աչքերնիս առած ենք եւ մեր ձեռքերը սրտերնիս վրայ են:

Եթէ թուրքը մեզի չտայ մեր պահանջները,- արդէն պիտի չտայ- մենք պիտի պայթինք:

Ես որոշած եմ, եւ ընկերներս, զոհուիլ, որովհետեւ այս մեր պայքարը զոհողութիւն կ'ուզէ»:

Այս մտքերը առնուած են վերջին հարցումին տրուած պատասխաններէն: Այս միտքերը, այս պատասխանները կը հաստատեն, որ թշուառները բոլոր անոնք են, որոնք կը մեղքնան Լիզպոնի տղոց հերոսութեան, որովհետեւ իրենք ո՛չ մէկ բան կրնան ունենալ Լիզպոնէն, որովհետեւ իրենք չէ՛ն կրցած հասկնալ, ընկալել, ապրիլ Լիզպոնի փառքով: Այո՛, Լիզպոնի տղոց իւրաքանչիւրը հազար անգամ աւելի արժէք ունի այն հայերէն, որոնց յարգանքը Լիզպոնի տղոց հանդէպ կախեալ է իրենց ընկերային պայմաններէն կամ իրենց մտքի հանգստութենէն:

Այս տղաքը համոզումով գացին Լիզպոն. այս տղաքը իրենք գիտէնք, իրենք՝ իրենց ընկերները կը ճանչնային ու մէկը միւսին արժէքը մեզմէ իւրաքանչիւրէս շատ աւելի լաւ գիտէր: Չխղճանք Լիզպոնի տղոց նահատակութեան վրայ. մենք Լիզպոնէն ու Լիզպոնի տղոց պատգամներէն շա՛տ հեռու ենք այսօր, մենք մեր վրայ խղճանք, իսկական խեղճերը մենք ենք միայն եւ ո՛չ իրենք:

Հայկական Յեղափոխական Բանակի այս գործողութիւնը առաջինն էր իր տեսակով եւ վերջինը մինչ այսօր: Հայկական Յեղափոխական Բանակի առաջին գործողութիւնը չէր Լիզպոնի գործողութիւնը: Լիզպոնը՝ առաջինն էր իր ձեռով, իր տեսակով: Լիզպոնը Յեղասպանութեան եւ համաշխարհային արդարութեան միջեւ հիւսուած պատին հասած ամենաուժեղ հարուածն էր:

Լիզպոնի մասին խօսելէ առաջ, անգամ մը գոնէ կարդացէ՛ք Լիզպոնի տղոց հետ տեղի ունեցած հարցազրոյցը, որպէսզի լուսաբանուիք, գիտնաք իրականութիւն տղոց իսկ բերնէն:

Փառք ամենասուրբ Լիզպոնի 5-ին:
Փառք Հայկական յեղափոխական բանակին

ՍԵՆԱԿ ԱՐՈՅԵԱՆ

25 յուլիս 2018
Կեդրոն, Երեւան

ՓԱՌՔ ՉԵՉ ՏՂԵՐՔ

Վրեժի ճամբով քայլողներն ու այդ ճանապարհին խաչուած մարտիրոս նահատակները անտեսելով կեանքը՝ ընտրեցին մահը՝ յաւերժ ապրելու համար:

Նրանց տեսակն է, որ հերոսանում է ակնթարթում եւ յիշում յաւերժ... Այդ նրանք էին, որ խմեցին հայրենիքի համար զոհաբերուելու բաժակը ցմրուր...

Համեմատելով Սերմնացանի առակի հետ պիտի ասեմ, որ դուք նման չէիք այն սերմերին, որոնք ցանուեցին ճանապարհի եզերքին, դուք նման չէիք նաեւ այն սերմերին, որոնք աճելուն պէս փուշն ու տատասկը խեղդեց, այլ նման էիք այն սերմերին, որոնք պարարտ հողի մէջ ծիւեր տուեցին ու հասկեր դարձան...

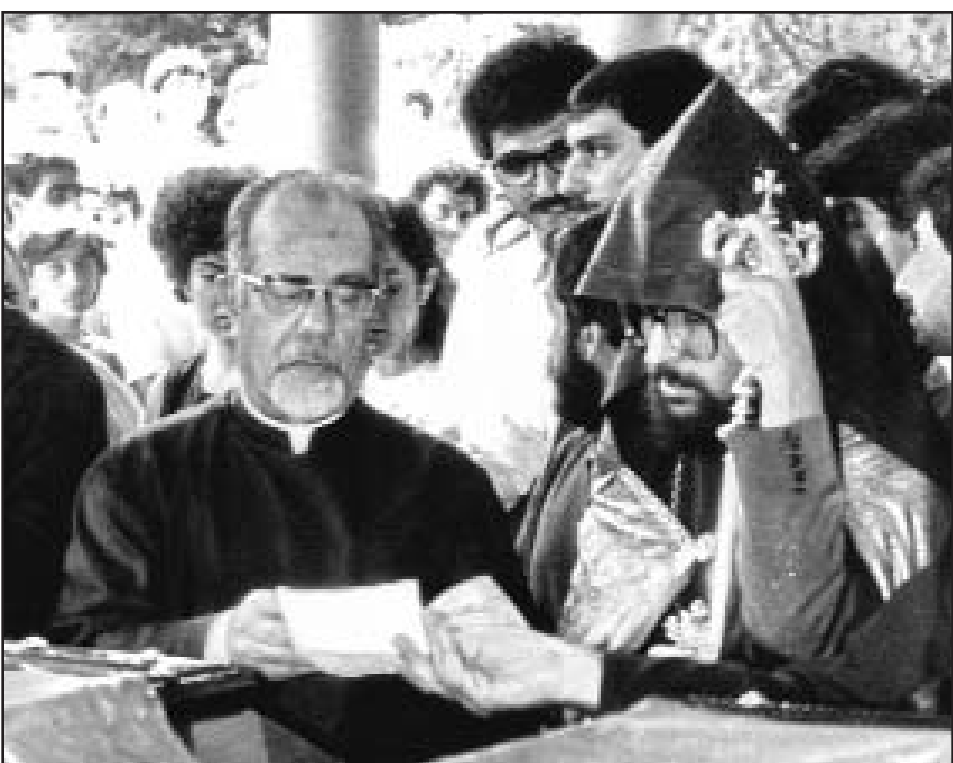
Դուք տարիներ շարունակ օրինակ եղաք... Դուք էիք, որ պատերազմի վերջին օրերին հայ զինուորի ձեռքով արձակած մի վերջին փամփուշտը եղաք... Դուք էիք, որ ամէն մի նահատակ զինուորի հետ նահատակուեցիք ու վեր յառնեցիք կրկին անգամ մի վերջին գարկը դառնալու համար:

Սիրելի՛ Վաչէ, Սեդրակ, Սիմոն, Սարգիս ու Արա... Լիզպոնը դարձաւ Ձեր Վիտոշը... Փորթուգալի մայրաքաղաք Լիզպոնի սրտում ձեր պայթիւնը ցնցեց համայն մարդկութեանը՝ մի վերջին արթնութիւն փոխանցելով թմրած հոգիներին: Ձեր նահատակութեամբ բացեցիք «Դէպի Երզնի» տանող ճանապարհը: Մեռելները նրանք են, ում համար դուք մեռաք... Դու՛ք շատ ապրեցիք...

Դուք էիք, որ ազատութեան ու արդարութեան դրօշակն առաջ պարզելով քայլեցիք դէպի հայրենիքի վաղուայ լուսաւոր կայանը: Բարձրացաք հայրենիքի զոհասեղանին ու ընծայուեցիք: Բարձրացաք, բարձրացնելու համար արդարութիւնը, պահանջատիրութեան ջահը անմար պահելով գլխավերելում:

Հերոսները ծնունդ են մարդկային կերպարանքով ու մահանում որպէս գերմարդ՝ ծնունդ տալով հաւաքական մտքին, միասնութեանն ու կամքին: Դուք հայոց մէջ մեր ազգային Եփոսի հինգերորդ ճիւղից պոկուած գերմարդն էք:

Ծովածին եղբայրների բոցակէզ, հրավառ շարունակողը... Հայ ժողովուրդը յիշատակի կոթողներ պիտի կանգնեցնի ձեր եւ այն բոլոր հերոսների համար, որոնք գերմարդկային ուժի երկունքով ծնել ու

ցաւից կարօտը խեղդուելով խեղճացել էր, փոքրացել ու նուաղել: Ո՛չ, դուք ահաբեկիչներ չէիք, դուք ահաբեկչի խարանը հայոց ճակատից սրբող, մաքրող էիք... Ազգի յաւերժական ոգին ու արդարութեան անմար ջահակիրը:

Ձեր անունները յաւերժ կը մնան մեր տարողունակ յիշողութեան մէջ... Ձեր անուններով նորից կերպարանք կ'առնի հայոց վրեժի ոգին ու կրկին կը մղուի յարատեւ պայքարի արիւնաթաթախ դաշտ...

Այս ճամբի վրայ դեռ կ'ունենանք նոր Վաչէներ ու Սեդրակներ... նոր Սազոներ, Սիմոններ ու Արաներ... Այս ճամբի վրայ դեռ պիտի դէպի վեր բարձրանայ ձեր սխրանքն ու երկրի եւ երկնքի միջեւ արդարատուցման ու պահանջատիրութեան վեհ գաղափարը սփռի՝ տարածուելով ազգերի ու երկրների մէջ...

Ձեր արարքով դուք փշրեցիք Հայ դատի շուրջ սեղմուած լռութեան պատն ու բամբ որոտով արթնացրիք մարդկութեան քնած խիղճը:

Այս ի՞նչ էր ձեր կատարածը, որ 35 տարի է խօսում ու պատմում ենք, ոգեւորում ու ոգեշնչում սերունդներ: Ո՛չ ձեր արածը արարք չէր... Աւելին էր արարքից... Չէ՛, այդպէս չի կարելի բնութագրել ձեզ ու ձեր գործը, որ հայութեան ազգային եւ յեղափոխական պատմութեան մագաղաթայ էջերի վրայ ոսկեգօծ մելանով փորագրեցիք՝ հաւատ, վստահութիւն, հայրենասիրութիւն, իսկ դրանից առաջ հայրենաճանաչում, ազգային գաղափարախօսութիւն... Փորագրեցիք անձնուիրաբար նուիրուել Հայ դատին ու բարձրանալ հայրենիքի Բագինին... ու ծրարուած լռութեան միջից դուրս բերեցիք Հայոց հարց կոչուած երեւոյթը, որ առաջացաւ հիմնականում Տեղասպանութիւնից յետոյ՝ ճանաչունից մինչեւ հատուցում... Դուք հաստատեցիք Զրիստափորի այն ոգեղէն միտքը թէ՛ պատմել է հարկաւոր քարտեսների վրայ այս կամ այն աւազակապետի կամքով գծուած սահմանները. ջնջել է հարկաւոր այն աշխարհագրական ներկերը, որոնք մեզ բաժանում են իրարից...

Այո՛, դուք ելաք մարտի ու դուք յաղթեցիք...

Երանելի են այն ազգերը, ովքեր ծնել են քո տեսակին՝ սիրելի՛ Սիմոն, ուժեղ են այն ազգերը, որոնք իրենց մէջ կրում են քո տեսակին, սիրելի՛ Վաչէ, գաղափարապէս հարուստ են նրանք, ովքեր իրենց մէջ ունեն քեզ սիրելի՛ Սեդրակ, վստահ ու վճռակամ են այն ազգերը, որոնք մի մասնիկը քո տեսակին է արժանի, սիրելի՛ Սազօ: Հպարտ են նրանք, ովքեր քեզ լոյս աշխարհ բերող մայրեր են տուել ընկերս՝ Արաս...

Երանի ձեզ, տղերք, որ ձեր ծնունդով ուրախացրեցիք ձեր հարազատներին ու մահով այն ազգին ում վրիժառու ոգու շարունակողը դարձաք, ում ազգային Եփոսի լրացումը դարձաք:

Փառք ձեզ տղերք... յաւիտեանս փառք ձեր տեսակը ծնող մայրերին, որ անվերապահօրէն նուիրաբերեցին ՀԱՅՐԵՆԻՔԻ ԱԶԱՏՈՒԹԵԱՆ ԶՈՒՅԱՆՆԵՐԻՆ:

դեռ շարունակում են ծնել մեր ազատագրուած հայրենիքը՝ ցոյց տալով նոր սերունդին «Դէպի Երզնի» տանող ճանապարհը... Յարգագողի՛ ճանապարհը...

Դուք այդ ճամբին ցանած աստղերն էք, թափուած Վահագնի շալակած պարկից...

Ձեր պայթիւնով հորիզոնի վրայ վերջալոյսի խամրող արեւի մի վերջին ցոլքը մարեց՝ յաջորդ օրուայ արշալոյսի խոստումով... Ու բացուեց առաւօտը... Բացուեց առանց -եզ ու բացուող օրուայ շուրթից կախուած երկու բառը. «Նրանք Ընկան», տարածուել էր օդում եւ ձեզ կորցնելու

ՏՂՈՑ ՀԵՏ

**«Ես Կը Մեռնիմ Մայր Հողը Չտեսած.
Հոգ Չէ, Ուրիշները Կը Տեսեն...»
ՍԵՂՐԱԿ ԱՃԵՄԵԱՆ**

Ծնած է Պեյրուֆ մարտ 1962-ին: Նախնական կրթութիւնը կը ստանայ Հայաշէնի Հայ աւետ. վարժարանին մէջ, իսկ միջնակարգ ուսումը՝ Էշրեֆիէի Հայ աւետ. կեդր. բարձր. վարժարանին մէջ: Կը մտնէ արհեստից վարժարան եւ կը մասնագիտանայ պատկերասփիւռի եւ ձայնասփիւռի նորոգութեանց մէջ, ստանալով համապատասխան վկայական: Նախաձեռնելով անձնական գործի՝ կ'ունենայ իր սեփական վաճառատունը:

Իր ազգային կրթութեան առաջին օճախը կը հանդիսանայ իր տունը, իսկ հայրը՝ առաջին դաստիարակը: Հայրը իր գաւակներուն միշտ կը պատմէ հայթուրք հակամարտութեանց, Հայոց Ցեղասպանութեան եւ տեղահանութեանց մասին: Սեղրակի մօրը մեծ հայրն ալ զոհը դարձած է թրջական եաթաղանին, իրենց տան պատէն կախուած անոր նկարը աւելիով կը հրահրէ արդէն իսկ ալեկոծ Սեղրակին սիրտը: Յաճախ իր մտածումներն ու մտահոգութիւնները կը պահէ իր շուրջիներէն: Մասնաւոր հետաքրքրութիւն կը ցուցաբերէր երաժշտութեան եւ մասնաւորաբար յեղափոխական երգերու նկատմամբ, որոնց մէջ թերեւս կը տեսնէր իր երազներու իրականացումը:

Ընկերային ու կատակասէր այս տղան, իր տան մէջ յաճախ կ'արտայայտուէր Հայ դատի պայքարի մասին եւ կը շեշտէր հայ երիտասարդութեան պարտաւորութիւնները մեր դատի իրագործման ի խնդիր: Բայց ոչ մէկ անգամ նուազագոյն կասկածը կ'արթնցներ, թէ կրնայ այսպիսի սրբազան գործի մը մէջ դերակատար դառնալ:

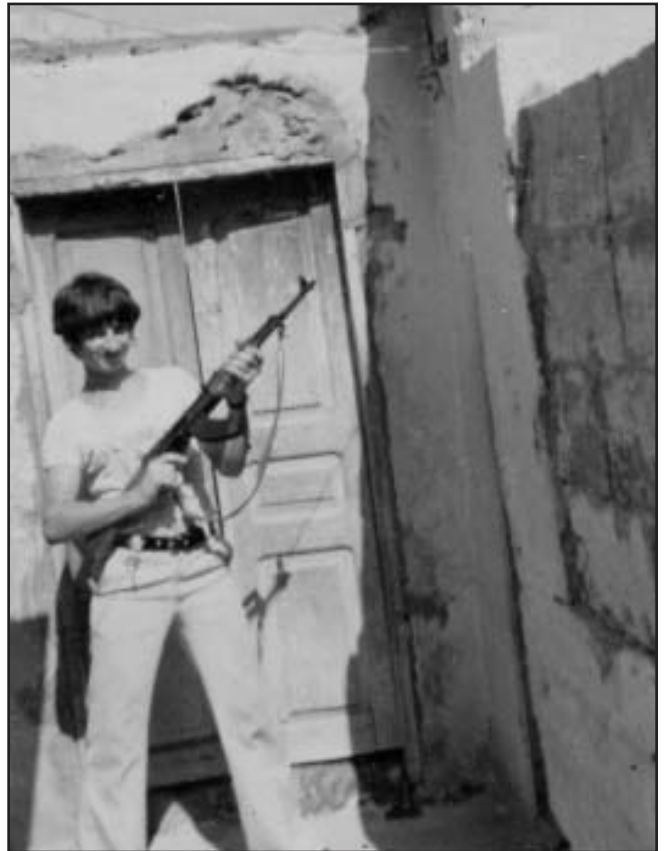
Իտեալն էր Հայ դատի մարտիկ դառնալը: Վերջին անգամ, տունը կը ձգէ 17 յուլիս 1983-ին՝ Լիբանանի գիւղերէն մէկը բանակումի երթալու պատճառաբանութեամբ:

ՍԵՂՐԱԿԻ ԽՕՍԸՐԵՆ

(..) Մենք բարի խենթեր ենք: Բարի խենթ կայ, չար խենթ կայ: Մենք ազգին սիրով խենթ ենք: Մենք ոճրագործներ չենք, (...) որովհետեւ «ՀՅ Բանակ»-ը ոճրագործ չէ, այլ իր արդար պահանջները կ'ուզէ: (...) Ես կ'ուզեմ երիտասարդութեան ըսել, թէ երբեք թող չխրտչին, ինչքան ալ թուրքը զօրաւոր ըլլայ մեզմէ, աւելի նոր գէնքերով կամ նոր դիւանագիտութեամբ: Երբեք մի՛ խաբուիք: Դո՛ւք ձեր սրտերը զօրաւոր պահեցէք: Դո՛ւք ձեր կամքին տէր եղէք:

(...) Մենք առաջինները չենք, որ կը քալենք: Մեզմէ առաջ շատեր քալած են եւ կը յուսամ, որ մեզմէ աւելի լաւերն ալ պիտի գան, մեզմէ աւելի գործեր ալ պիտի ընեն: Ես շատ ուրախ եմ եւ շատ լաւ կը հաւատամ, որ այդ մէկը պիտի ըլլայ: (...) Պիտի ըսեմ, որ մենք այս պայքարին մէջ այսքան տարի է բաւական նեղութեան մէջ ենք, բայց գոնէ մեր գլուխները վեր են: Երբե՛ք ոչ ծունկի եկած ենք, ոչ ալ մեր գլուխները կախ եղած են: Մենք մեռած ենք մեր գլուխները վեր: Մենք այսպիսով պիտի մեռնինք, մենք այս գործին կը հաւատանք: Այս մէկը յաջող պիտի ըլլայ եւ ասիկա Թուրքիոյ գանկը պիտի փշրէ: Ասիկա պիտի ըլլայ նախաքայլը: Մենք այս ճամբուն մէջ դեռ շատ կը քալենք: (...)

Կ'ուզեմ ըսել, թէ մեզմէ վերջ եկողները՝ մեզի սիրողները եթէ պիտի գան, մեր սիրոյն թող չգան (...), ազգին սիրոյն թող գան: Մենք բան մը չենք, ազգէն քանի մը հոգիներ ենք: Հոն ազգ մը սեր կ'ուզէ, գոհողութիւն կ'ուզէ: Այնպէս որ աւելի հեռու թող մտածեն:

Կ'ուզեմ ըսել երիտասարդութեան, թէ մենք այսօր կանք, վաղը չկանք: Այս ճամբէն, յուսամ, շատ ընկերներ պիտի քալեն եւ այս գործէն վերջ, ես վստահ եմ, հայութեան կեանքը պիտի փոխուի: Ես այդ մէկուն կը հաւատամ:

(...) Ես շատ հպարտ եմ, որ կ'երթամ, որովհետեւ կ'երթամ սուրբ գաղափարին, որուն մենք կը հաւատանք: Ես կը մեռնիմ մայր հողը չտեսած. հոգ չէ, ուրիշները կը տեսնեն: Ինչպէս «Ձորի Սիրո» ֆիլմին մէջ հայրը կ'ըսէ, իր գաւակը ռուսական զինուորագրութեան երթալէ վերջ. «Մայր հողը չտեսաւ»:

* * *

Պզտիկ եւ Մեծ Գործեր Չկան, Այլ՝ Լաւ եւ Գէշ Գործեր... ՍԻՄՈՆ ԵԱՐՆԵԱՆ

Լռակեաց, համեստ, ծառայասէր եւ ընկերային այս տղան ծնած է Պեյրուֆ, 1 մարտ 1962-ին, հայեցի եւ գաղափարական մթնոլորտով ընտանիքի մը մէջ, ուր կը ստանայ ազգային իր առաջին դաստիարակութիւնը:

Մէկ տարի կը յաճախէ Ազգային Կիլիկեան վարժարանը, ապա ընտանիքին հետ կը փոխադրուի Այնճար, ուր կը յաճախէ Ազգային Յառաջ-Գ. Կիւլպէնկեան քոլէճը, ուր կը մնայ մինչեւ 8-րդ դասարան:

Ընտանիքին հետ Պեյրուֆ վերադարձէն ետք կը յաճախէ նախ Ազգային Ս.

Խանամիրեան, ապա՝ Ազգային Լ. եւ Ս. Յակոբեան քոլեճները, ուր կը մնայ մինչեւ 10-րդ դասարան:

Ուսումը ձգելէն ետք կը հետեւի արհեստի եւ կը սորվի ինքնաշարժի մեքենաներու սորոգութիւն:

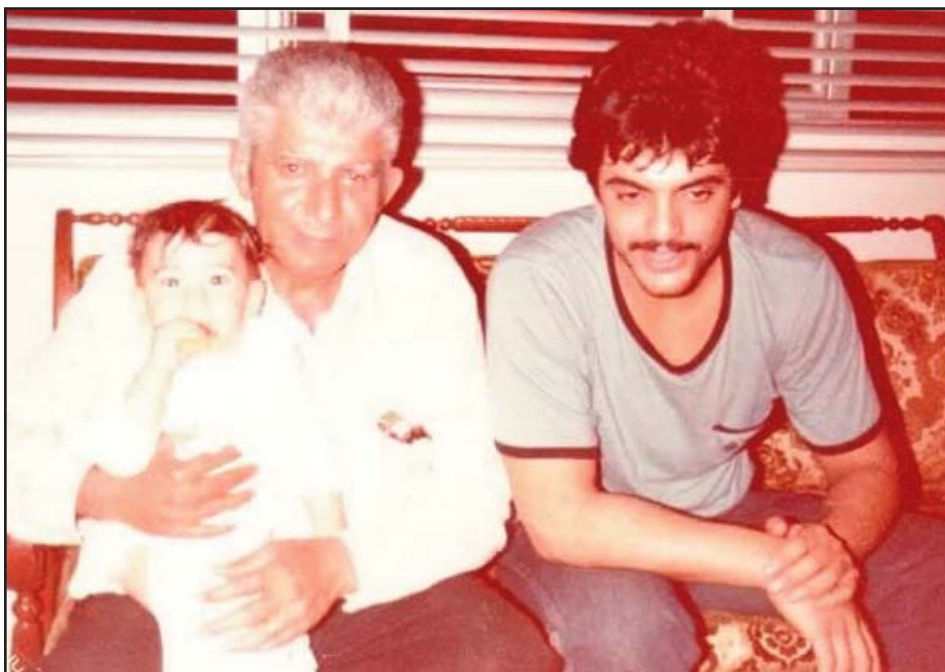
Նկարագիրով լռակեաց ու պարզ, ան միշտ գուրգուրոտ եղած է իր շրջապատին նկատմամբ, մասնաւորաբար՝ իր ընտանիքին հանդէպ: Ան շատ կը սիրէր մանուկները եւ անոնց հետ կը զբաղէր իր ազատ ժամերուն: Անոնց կը սորվեցներ յեղափոխական երգեր, բացատրելով անոնց հետ կապուած դէպքերու պատմութիւնը:

Մանկութենէն սիրած էր գէջը: Իսկ պատանեկան տարիքին արդէն իսկ կը յայտարարէր, թէ «**միայն գէջով կայ հայոց փրկութիւն**»...

Կը սիրէր նուագել իր սրինգը, որ իր անբաժան ընկերն էր:

Վերջին տարիներուն կը սկսի տունէն յաճախ բացակայելու: Այս բացակայութիւնները երբեմն կը պատահին երկար ժամանակի վրայ: Միշտ կ'ըսէր, որ իր ընկերներուն հետ կ'անցընէ այդ ժամերը:

Վերջին շրջանին, սակայն, փոփոխութիւն կը կրէ անոր նկարագիրը, ան աւելի եւս գուրգուրոտ կը դառնայ եւ 16 յուլիս 1983-ին, Նախքան տունէն մեկնիլը, կը սպասէ ընտանիքի բոլոր անդամներուն տուն վերա-

դարձին եւ, դարձեալ, ինչպէս Նախորդ օրերուն, տունէն կը մեկնի եւ այլեւս ընտանիքը ոչ մէկ տեղեկութիւն կը ստանայ Սիմոնէն, մինչեւ հինգ-շաբթի, 28 յուլիսը, երբ թերթերէն կը տեղեկանայ անոր Նահատակութեան լուրը:

ՍԻՄՈՆԻ ԽՕՍԵՐԵՆՆ

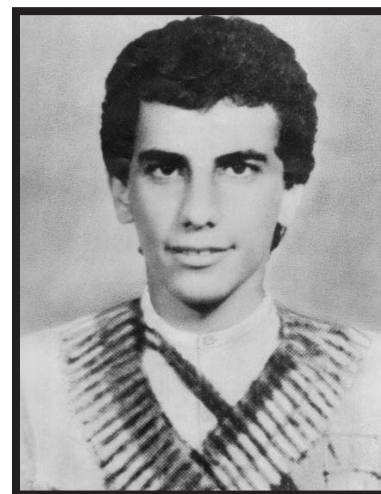
Մեր ծնողներուն, մեր երիտասարդութեան իսկապէս որ շատ ըսելիքներ ունին: Կրնայ ըլլալ, որ ժամերով խօսիլք եւ չվերջանայ: Նախ շատ հպարտ եմ, որ հայ ծնած եմ, որովհետեւ հայ պիտի մեռնիմ: Ծատ ուրախ եմ այս գործողութեամբ: (...) Զիմա մեր ապրած կեանքը իսկապէս որ կեանքէ գատ ամէն ինչի կը նմանի: Կ'ապրինք ուրիշին տիրապետու-

թեան տակ. ուրիշին խամաճիկներն ենք: (...)

Երիտասարդութեան կ'ուզեմ ըսել, թէ Նախ շատ անտարբեր են: Երկրորդ՝ իրենց նուագագոյն աջակցութիւնը կամ քաջալերանքը չեն բերեր: (...) Մենք ալ իսկապէս երիտասարդներ ենք: Մենք ալ կը զգանք ամէն ինչ որ իրենք կ'ընեն եւ մենք ալ կը տեսնենք աշխարհի բարիքները, բայց կ'ուզենք, որ մեզմէ ետք եկողները վայելեն այս բարիքները, որովհետեւ այս ձեւով պիտի չկրնանք հասնիլ բաղձալի ապագային եւ պիտի ձուլուինք ուրիշներու մէջ: Իսկ գիտակից մեր երիտասարդութեան մասին կ'ուզեմ ըսել, թէ շատեր կը մտածեն, կ'ըսեն, թէ ամէն ինչ կ'ընեն եւ հիմնական գաղափարներէն երբեք չեն շեղիր: Բայց ես ամբողջովին հակառակ եմ ասոր, որովհետեւ գործով չէ, որ կը փաստեն: Միայն խօսքով է, որ ատիկա կ'ըսեն: Երբ գործի կարգը գայ բան չեն ընէր: Ես պիտի ըսեի, թէ իրենց լաւագոյնը ընեն, որովհետեւ գործ չի պակսիր: Պզտիկ եւ մեծ գործեր չկան, այլ՝ լաւ եւ գէշ գործեր: Ես կը հաւատամ, որ մերը լաւ գործ է:

* * *

Ժամանակը Զի Գար, Երբ Որ Զմտեցնէր Մեզի ԱՐԱ ԲԸՐՃԸՆԵԱՆ

«Քանի որ հայ ծնած եմ, ժամանակ չունիմ անհատական կեանքիս մասին մտածելու: Եթէ Դատ ունեցող ժողովուրդի մը զաւակ չըլլայի, այդ պարագային կը մտածեի վայելքներու մասին»:

Այս խօսքն էր, որ Արա միշտ կը կրկնէր եւ այս ճամբուն վրայ ալ ան արհամարհեց ամէն ինչ, մինչեւ իսկ՝ կեանքը: Եղաւ Զայ Դատի զինուոր, գիտակցաբար կեանքը զոհելով իր միակ ձգտումին՝ Զայ Դատի լուծման:

Ծնած է 8 յունիս 1963-ին, Պէյրութ: Նախ կը յաճախէ Ազգային Մարտիկեան վարժարանի մանկապարտէզը եւ ապա՝ Ազգային Սուրէն Խանամիրեան քոլեճ, որուն ընթացքը չի կրնար ավարտել՝ հորը

մահուան պատճառով: 1978-ին, տակաւին 8-րդ դասարանի աշակերտ, հորը մահէն ետք տան ապրուստը հոգալու համար, կը ձգէ դպրոցը եւ կը դիմէ արհեստի եւ կը սորվի ոսկերչութիւն:

Տան պատասխանատուութիւնը, սակայն, անոր մոռցնել չի տար Զայ դատի հանդէպ իր ունեցած պատասխանատուութիւնները եւ պարտաւորութիւնները: Այս պատճառով ալ ան կ'ապրի ժուժկալ կեանք մը:

Ազգային իր գիտակցութեան ներշնչման աղբիւրը եւ մղիչ ուժը կ'ըլլայ իր մայրը, որ իրեն միշտ կը պատմէ հայ ժողովուրդի տառապանքներուն մասին՝ թրջական եաթաղանին տակ:

Արա շատ կը սիրէր փոքրերը: Իր շուրջ կը հաւաքէր զանոնք եւ կը պատմէր անոնց հայերուն կրած տառապանքներուն մասին: Անոնց մէջ եւս կ'արթնցնէր ազգին սերը: Իր այս վարմունքին պատճառով մանուկները եւ պատանիները շատ կը սիրէին զինք եւ միշտ կը փնտռէին անոր ներկայութիւնը:

Մարգասեր էր Արա: Կը սիրէր լողալ եւ չմշկել: Կը սիրէր Նաեւ երաժշտութիւնը: Յաճախ տունէն կը բացակայէր եւ մասնաւոր բացատրութիւն չէր տար այդ մասին:

Վերջին օրերուն ան մօրը կ'ըսէ, թէ պտոյտի համար կ'ուզէ Յունաստան մեկնիլ, սակայն մայրը կ'ընդդիմանայ: Քանի մը օր ետք, Արան, կ'ըսէ, թէ ընկերներով բանակումի պիտի երթան գիւղերը, եւ այդ պատրուակով կը մեկնի տունէն, 22 յուլիս 1983-ին:

ԱՐԱՅԻ ԽՕՍԸԵՐԵՆ

Գիտենք, որ թուրքը մեր այս ըրածով շատ պիտի կատողի եւ պիտի հարուածէ հայ ժողովուրդը Սփիւռքի մէջ: Բայց մենք պիտի չվախնանք, եւ «ՅՅ Բանակ»-ը պիտի շարունակէ իր ճամբան, պիտի շարունակէ միշտ զարնել թուրք կառավարութեան՝ մինչեւ յաղթանակ, ազատութիւն, մինչեւ որ մեր հողերուն տերը դառնանք:

(...) Մենք մահէն չենք վախնար արդէն: Կը կարծեմ, թէ հայերը չեն վախնար մահէն, քանի որ հող չունին: Եթէ ազգ մը առանց հողի է, կը կարծեն, թէ արժէք չունի: Նախ պէտք է հող ունենանք, որպէսզի աշխարհին ցոյց տանք, թէ մենք ազգ ենք: Մինչեւ որ մեր հողին տեր դառ-

նանք, պէտք է միջոցներ որդեգրենք, որպէսզի աշխարհը լսէ, որ մենք հայ ենք: (...):

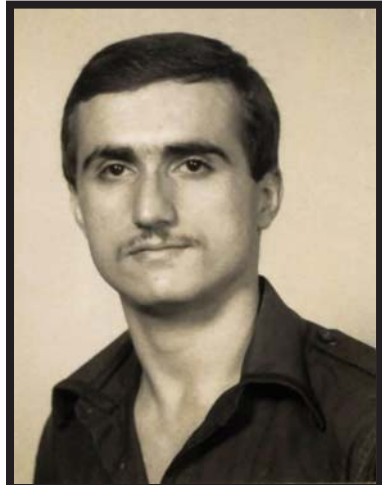
Ընկերներ, բարեկամներ, ժողովուրդը թող գիտնայ, որ մեր հողերու ազատագրումը պէտք ունի գոհողութեան: Ազատութեան դաշտը ծարաւ է: Միայն արիւնն է, որ կը ջրէ այդ ծարաւ դաշտը եւ այն ատեն է, որ ծառերը կը բուսնին: Եթէ արիւն չթափենք, եթէ ջուր չտանք այդ ազատութեան դաշտին, չեմ կարծեր, թէ այդ դաշտէն պտուղ կրնանք քաղել: Կը հաւատանք, որ առանց արիւնի, առանց մահի ազատութիւն չկայ:

Եթէ թուրք կառավարութիւնը մեր ըրած այս արարքին դեմ ուզէ արարքներ ընել, եթէ ինք մէկ հատ ընէ, մենք տասը հատ պիտի ընենք, եթէ տասը ընէ, մենք հարիւր պիտի ընենք: Մենք պատրաստ ենք հազար, տասը հազար հոգիով շարունակել այս պայքարի ճամբան: Մեզի համար կարելորդ չէ ո՛չ մահը, ո՛չ դրամը, ո՛չ ապագան, ո՛չ վայելքը: Մեզի համար մեր հողերն են կարելորդը:

(...) Ես չեմ հաւատար, որ ազատութիւն կրնայ ըլլալ առանց արիւն թափելու կամ զոհուելու: (...) Ես կը հաւատամ միայն այդ ճամբուն եւ կ'ուզեմ, որ իմ ընկերներս, որոնք ինձի հետ մեծցած են, նոյն միջավայրին մէջ մեծցած ենք, նոյն տեղերը յաճախած ենք, նոյն գործերը ըրած ենք, համոզուին այս մէկ կետին եւ չըսեն ընտանիքը, կեանքը, ապագան:

* * *

«Յայրենիքը Չի Տրուիր, Այլ Դո՛ւն Կ'առնես...»
ՍԱՐԳԻՍ ԱՐԱՅԱՄԵԱՆ

«Սիրելի մայրս, ես նորէն կ'երթամ. ետեւէս մէկուն մի՛ հարցնէք, որովհետեւ չեն գիտեր: Ես կապ կը պահեմ»: Այս եղաւ Սագոյին վերջին պատգամ-երկտողը:

Նորութիւն չէր այս մէկը, ամեն անգամ որ Սագո կ'անհետանար շաբաթներով եւ երբեմն ամիսներով նոյնպիսի երկտողներ կը ձգէր իր մօրը, որ միշտ մտահոգ էր անոր ապագայով:

Սագո ծնած է 23 փետրուար 1962-ին, Պէյրութ: Իր նախակրթութիւնը կը ստանայ Յայ Կաթողիկէ Մեսրոպեան վարժարանին մէջ, որմէ ետք միջնակարգ ու-

ման համար կը մտնէ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ ճեմարանը: Ուսման շրջանը կէս կը ձգէ, երբ հայրը կը մահանայ 1974-ին, եւ երբ տան ապրուստի հոգը կը մնայ իր վրայ: Կը դիմէ արհեստի, որուն մէջ շատ արագ կը յառաջդիմէ եւ քանի մը տարի ետք արդէն կը մտածէ անհատական գործ ձեռնարկելու մասին: Կը կատարէ կարգ մը նախապատրաստական աշխատանքներ:

1980 տարուան ընթացքին, կը սկսի փախուստ տալու գործէն եւ յաճախակի բացակայութիւններ արձանագրելու: Կարճ շրջանէ մը ետք,

վերջնականապէս կը ձգէ գործը, որմէ ետք երբեք երկար ժամանակով նոյն տեղը չ'աշխատիր: Երբ ծանօթները կ'ուզեն գործ մը ապահովել իրեն՝ չի մերժեր, սակայն միշտ փախուստ կու տայ:

Յաճախ արկածի կը հանդիպէր եւ ոտքին կամ թելին ոսկորները յաճախ կը վնասուէին: Վերջին օրերուն եւս, ան ինկած էր «մոթորսայքըլ»-էն եւ կտորած էր աջ ոտքին ոսկորը: Ստիպուած՝ երկար ատեն ոտքը գաճի մէջ պահած էր: Սակայն ապաքինման շրջանը տակաւին չաւարտած՝ կը դիմէ բժիշկին, որպէսզի քակէ գաճը: Բժիշկը կը մերժէ: Բժիշկին խօսքին կարելորութիւն չի տար եւ ինք անձամբ կը քակէ գաճը: Երկու օր մասածի կ'երթայ եւ երրորդ օրը՝ 22 յուլիս 1983-ի առաւօտուն, նոյն պատճառով կը մեկնի տունէն եւ այլեւս չի վերադառնար: Քանի մը օր ետք եղբայրը Սագոյի երկտողը կը գտնէ գրադարանին մէջ:

Այս անգամ, սակայն, Սագո այլեւս բնաւ պիտի չվերադառնար:

ՍԱՐԳԻՍ ԽՕՍԸԵՐԵՆ

Մենք գիտենք, որ որեւէ ազգ ունի իր հողամասը, իր երկիրը: Ինչո՞ւ հայը պիտի չունենայ: Մեր երկիրը բռնագրաւուած է թուրքերուն ձեռքով: Յայրենիքը չի տրուիր, այլ դո՛ւն կ'առնես, եթէ արիւն թափես, (...) զոհ տաս: Յայու սուրբ արիւնով, հայու աշխատանքով, հայու ճամբով

միայն հայրենիքը ետ կու գայ: Չըսենք, թէ հայրենիքը ո՛ր է, մենք ո՛ր: Այո՛, հաւատքի պակասը կայ մեր մէջ, բայց մենք վճռած ենք քալել մեր ֆէտայիներու ճամբէն:

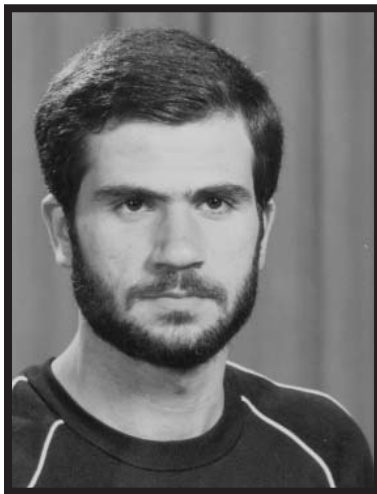
(...) Շատ լաւ գիտենք, որ երբ մեր վրայ ճնշում բանեցնէ, մենք անելի պիտի պայթինք եւ ատոր համար ինքը (թուրքիան) (...) նոյնիսկ կրնայ

«սիալոկ»-ի (երկխոսություն) նստիլ: Այս բնական է: Այս ըսել է, թե ուժերը հաւասարած են, եւ անկախութեան հոտերը կան: Եթէ յեղափոխութիւնը յաջողի, մենք անշուշտ պիտի տեսնենք մեր հայրենիքը: Եթէ ես չտեսնեմ, իմ ընկերներս կը տեսնեն, ապագայ սերունդը կը տեսնէ:

(...) Ես դժբախտաբար հայր չունիմ: Ընկերներս ունին հայրեր, քոյրեր, եղբայրներ, հարազատներ, որոնց առջեւ աշխարհ կ'արժենք: Երբ որ ահաբեկումներ կ'ըլլան, այս կամ այն դեսպանը կը զարնուի, (...) մայրերը եւ հայրերը կ'ուրախանան: (...) Բայց երբ լսեն, որ իրենց տղան կը մասնակցի այդ հերոսական մարտերուն, պիտի նեղուին որոշ չափով: (...) Կոչ կ'ուղղեմ բոլոր մայրերուն, մանաւանդ մօրս՝ թող հպարտ զգայ, որ ինձի պէս տղայ մեծցուցած է եւ կոչ կ'ուղղեմ միւս բոլոր մայրերուն, որ ստիպեն իրենց զաւակներուն, որ առնեն մեր քայլը՝ արդարութեան քայլը:

* * *

Համոզուած ենք, որ Միայն Չեկըով Կայ Հայոց Փրկութիւն ՎԱԶԷ ՏԱՂԵԱՆ

«Ես բնական մահով պիտի չմեռնիմ. զոհը պիտի չըլլամ ճակատագրի խաղերուն: Ես Հայ դատի գինուոր եմ. կեանքս պիտի զոհեմ այդ ճամբուն վրայ»:

Այս էր Վաչէին յաճախ կրկնած խօսքը, որ, սակայն, նկատի չէր առնուեր իր շրջապատին կողմէ իբրեւ անմիջական որոշում կամ յանձնարարութիւն:

Ծնած է 8 հոկտեմբեր 1964-ին, Պէյրութ, հայաշունչ ընտանիքի մը մէջ: Հայրը կ'ըլլայ իր առաջին դաստիարակը, որ Վաչէի մէջ կ'արթնցնէ ազգին սերը եւ Հայ Դատի համար պայքարելու ոգին:

Կը յաճախէ թաղին Ազգային վարժարանը, ուր իր մէջ աւելի եւս կը թրծուի ազգային նկարագիրը: Նախակրթութիւնը աւարտելէ ետք կը մտնէ արհեստի եւ կը դառնայ ինքնաշարժ նորոգող:

Թիւրքի արհեստի եւ կը դառնայ ինքնաշարժ նորոգող:

Տակաւին պատանի, արդէն իսկ ծայր կ'առնէ Լիբանանի երկարամեայ պատերազմը: Պատերազմի ընթացքին Վաչէ իր կարգին կ'ուզէ տեր կանգնիլ հայկական թաղերու պաշտպանութեան, սակայն փոքր նկատուելով՝ սկիզբը չի կրնար մասնակցիլ պահակութեան: Հետագային ան կը մասնակցի պահակութեան գործին:

Հայութեան ծառայելու իր բաղձանքը, որ պատանի տարիքին կը դրսեւորուեր պահակութեան ճամբով, գոհացում չի տար անոր եւ գաղափարական կազմաւորման ճամբով կ'ուզէ անցնիլ ուղղակի գործօն պայքարի: Ոչ ոք կը մտածեր Վաչէին խօսքերուն մասին եւ ոչ ոք կ'անդրադառնար անոր երազներուն լրջութեան: Բոլոր ընկերներն ալ Վաչէին մէջ կը տեսնէին զուարթ, կատակասեր, խանդավառութիւն ստեղծող ընկերային այն տղան, որ միշտ հաճելի մթնոլորտ մը կը ստեղծեր իր շուրջ:

Արձակուրդի մը համար տունէն կը մեկնի 18 Յուլիսին՝ ըսելով, թէ 15 օր կ'ուզէ Յունաստան անցընել: Այդ կ'ըլլայ իր վերջին մեկնումը:

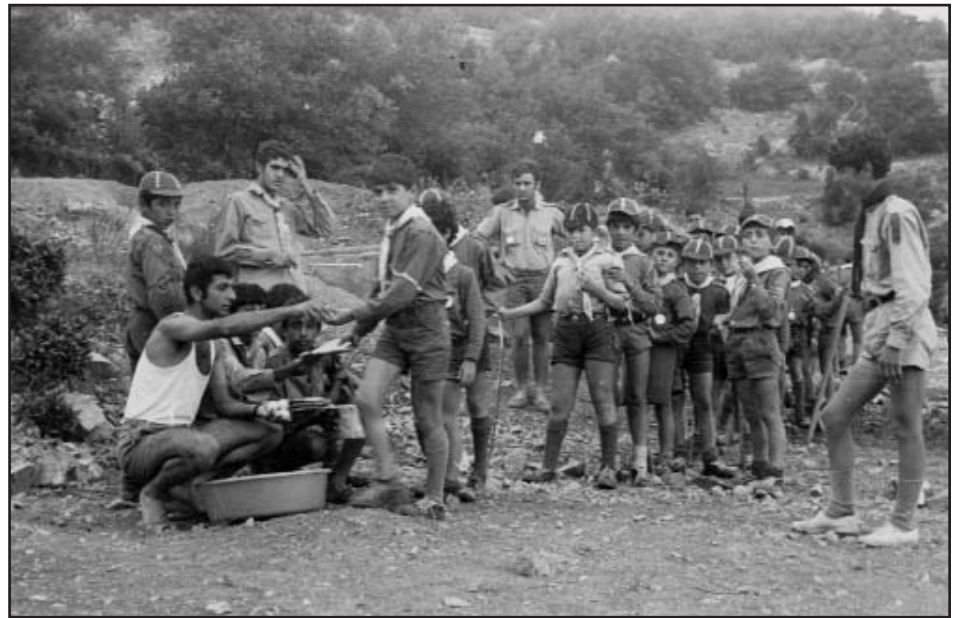
ՎԱՉԷԻ ԽՕՍՔԵՐԵՆ

Մենք ծրագրած ենք այս գործողութիւնը, որովհետեւ վաթսուն տարիէ ի վեր հասած ենք այն եզրակացութեան, որ ո՛չ Եւրոպան, ո՛չ ուրիշը, թէ՛ եւ շատ կը խօսին խաղաղութեան մասին, սակայն գործնական գետնի

վրայ այդ մէկը կ'ընէ:

Այս վճռական քայլը առիւթ եւ ասկէ յետոյ այսպիսի քայլեր պիտի շարունակուին: Մենք առաջին քայլն ենք: Մեզմէ վերջ մեր ընկերները մեզի հետեւող պիտի ըլլան: Մեզի համար թուղթ չերեփ չկայ:

Համոզուած ենք, որ միայն զեկըով կայ հայոց փրկութիւն: Ասոր համոզուած ենք:

Երբ մենք կը խօսինք, մեր ապրումներն են, զորս կ'ըսենք: (...) Ո՞ր մնաց այդ երիտասարդութեան հպարտութիւնը, ո՞ր մնաց այդ երիտասարդ բառը իրենց համար: (...) Մենք ալ մեր բնական կեանքը կ'ապրինք, բայց մեզի բնական կեանքը, վայելքը, ծնողքը, սիրածը ամէն բան կարելոր չեն, մինչեւ այն ատեն որ մենք օտարութեան մէջ ենք: Ի՞նչ է երիտասարդը այսօր: Պիտի ծնի, պիտի ապրի, պիտի մեծնայ օտարութեան մէջ, օտար շունչը պիտի շնչէ եւ պիտի ամուսնանայ, պզտիկ պիտի բերէ, մեռնի, վերջացաւ: Ա՞յս է: Ո՛չ: Մեզի համար բոլորովին տարբեր է: Մենք մինչեւ այն ատեն որ մեր հայրենիքին մէջ չենք, մինչեւ այն ատեն որ մեր հողերուն վրայ չենք, մենք բան մը չենք: (...) Երիտասարդութիւնը այլեւս թող արթննայ եւ սկսի «ՀՅ Բանակ»-ի ճամբով շարունակել քայլերը: (...) Մեր մայրերը թող չտխրին, ոչ ալ թող լան: Մեզի վայել չէ: Ո՛չ ալ սեւ թող հագնին: Բնական կեանքներնին թող ապրին, կարծես բան չէ պակասած իրենցմէ: Ընդհակառակն: Կարծես բան մը աւելցած է իրենց մէջ: Իրենց մէջ մեր մահը բան մը թող աւելցնէ:

(...) Հայութիւնը՝ ազգս ունի երիտասարդներ, որոնք գիտեն զոհուիլ այս դարուս մէջ: (...) Մենք այսօր մեր կեանքը պիտի զոհենք, որպէսզի փաստենք, որ դեռ մենք կը հաւատանք, որ մենք պիտի առնենք մեր հողերը, ուր մեր ժողովուրդը հանգիստ պիտի ապրի: (...) Վստահ եմ, այս խօսքը աւելի կ'ընեն գաղափարակից ընկերներուս, որ միշտ միասին ենք, նոյն մթնոլորտին մէջ մեծցած ենք, որ մեր ըրած քայլը պիտի շարունակեն եւ մեզի պիտի չմոռնան, ոչ թէ մեր անձը, այլ՝ մեր միտքերը, մեր գաղափարը:

Նկարներուն մէկ մասը տրամադրեց ԱՐԱ ՆԱԽՇԵԱՐԵԱՆ: